

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра української мови

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Жанна Колоїз

Протокол № _____

« ____ » _____ 2023 р.

Реєстраційний № _____

« ____ » _____ 2023 р.

**ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ І ЗДОБУВАЧОК ОСВІТИ
ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ В НАВЧАННІ ФРАЗЕОЛОГІЇ**

Кваліфікаційна робота студентки
групи УПФм-22 другого (магістерського) рівня
спеціальності 014.01 Середня освіта
(Українська мова і література),
додаткової спеціальності – 053 Психологія
Румми Катерини Володимирівни

Керівник: кандидат філологічних наук,
доцент **Шарманова Н. М.**

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Голова ЕК: _____

(підпис) (прізвище та ініціали)

Члени ЕК _____

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

Кривий Ріг – 2023

АНОТАЦІЯ

Румма К. В. Формування загальнокультурної компетентності здобувачів і здобувачок освіти профільної школи в навчанні фразеології : кваліфікаційна робота. Кривий Ріг, 2023. 91 с.

У кваліфікаційній роботі досліджено методику формування загальнокультурної компетентності учнів профільної школи в навчанні фразеології. З'ясовано лінгвістичні засади навчання фразеологічної теорії загалом та у шкільному курсі української мови зокрема; визначено роль фразеологічних одиниць для національно-культурного та виховного впливу у процесі комунікації. Окреслено коло проблемних питань, пов'язаних із ключовими поняттями дослідження, як-от: «загальнокультурна компетентність» і «компетентнісний підхід». Вивчено зміст підходів, методів, прийомів, засобів навчання фразеології на профільному рівні. Проаналізовано навчально-методичне забезпечення, яке складається з чинної програми з української мови і підручників для 10-11 класів закладів загальної середньої освіти профільного рівня. На підставі опрацьованих лінгводидактичних джерел створено методику навчання фразеології, покликану розвивати загальнокультурну компетентність старшокласників.

Ключові слова: компетентнісний підхід, загальнокультурна компетентність, фразеологізм, паремія, навчання фразеології, національно-культурна специфіка мовних одиниць.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ЛІНГВІСТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ	10
1.1. Фразеологізм як об’єкт вивчення в сучасному мовознавстві ...	10
1.2. Ключові поняття фразеологічної теорії у шкільному курсі української мови	16
1.3. Вивчення фразеології української мови з позиції її національно-культурного й виховного потенціалу	19
Висновки до першого розділу	26
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ У ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ	28
2.1. Сутність компетентнісного підходу в навчанні української мови	28
2.2. Поняття «загальнокультурна компетентність» у наукових студіях	32
2.3. Лінгводидактичні засади формування загальнокультурної компетентності учнів та учениць у навчанні фразеології	38
2.4. Аналіз чинних програм, підручників у контексті наукової проблеми	44
Висновки до другого розділу	52
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗАСОБАМИ ФРАЗЕОЛОГІЇ У ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ	55
3.1. Методичний комплекс для формування загальнокультурної компетентності у вивченні фразеологізмів на уроках української мови ...	55

3.2. Вироблення загальнокультурної компетентності крізь призму фразеологічної теорії в позаурочний час	63
Висновки до третього розділу	68
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	83
ДОДАТОК А	84
ДОДАТОК Б	97
ДОДАТОК В	89

ВСТУП

Актуальність роботи. Важливим здобутком перебудови мовної освіти в Україні можна вважати активну реалізацію компетентнісного підходу до навчання рідної мови, який передбачає формування низки компетентностей у здобувачів середньої освіти, і насамперед з акцентом на розвиток україномовного сучасного учня і учениці. Загальнокультурна компетентність здобувачів і здобувачок освіти є однією з найбільш важливих орієнтацій у роботі вчителя-словесника, адже саме рівень оволодіння цією ключовою компетентністю впливає на розвиток особистості, її творчих здібностей, професіоналізму, соціально-комунікативних умінь у мультикультурному й поліетнічному суспільстві.

Загальнокультурна компетентність відображає знання учнів і учениць про культурну спадщину власного та інших народів світу, своєрідність розвитку культурного надбання в різні історичні епохи, визначає особливості ретрансляції власної культурної програми в мультикультурному світі. Не викликає заперечень й думка про те, що в межах загальнокультурної компетентності мовець має продемонструвати вміння використати набуті знання, здобути інформацію для активізації міжкультурної взаємодії у шкільному колективі, у суспільстві загалом, розвивати себе як мовнокультурну особистість.

В останні роки в педагогіці та лінгводидактиці з'явилися напрацювання, які так чи так висвітлюють поняття «компетентність», «загальнокультурна компетентність», «компетентнісний підхід» (Т. Агеєнко, М. Айзенбарт, Н. Бібік, О. Бурко, М. Головань, О. Горошовська, О. Горошкіна, С. Лейко, М. Камінська, М. Князян, та ін.).

Одним із факторів розвитку мовної особистості в контексті загальнокультурних цінностей є робота із фразеологічним матеріалом, який увиразнює та збагачує мовлення, демонструє мовне чуття людини, культурну обізнаність. У лінгводидактичних розвідках зазначено, що фразеологія є

самобутнім явищем української мовної системи, унікальною і важливою її складовою, що безпосередньо дотична до всіх змістових ліній оновленого змісту навчання у профільній школі, і тому засвоєння відомостей про фразеологізми, прислів'я та приказки впливає на реалізацію мети і завдань навчання української мови в закладах загальної середньої освіти. Теоретичні підвалини паремійного фонду та фразеологічної царини в різних аспектах (етнокультурна специфіка, діалектологічний, історичний вимір тощо) висвітлені у працях Н. Венжилович, Т. Григоренко, Л. Даниленко, В. Денисюка, З. Дубровської, О. Дуденко, В. Калько, Ж. Колоїз, О. Левченко, Н. Малюги, Р. Міняйла, Т. Осіпової, Ю. Полетаєвої, Ю. Прадіда, О. Селіванової, Л. Скрипник, В. Ужченка, Д. Ужченка, Н. Шарманової та багатьох інших.

На ґрунті мовознавчих робіт українські лінгводидакти розробляють різновекторні теорії навчання фразеології, засвідчені в дослідженнях М. Греб, Н. Дикої, С. Єрмоленко, В. Коваль, Г. Лещенко, Н. Янчук та інші.

У методиці навчання української мови достатня кількість праць, які порушували б питання про підвищення рівня культури мовлення паремійними зразками, зростання загальнокультурної грамотності під час формулювання власних висловлювань, але все рівно є потреба проведення спеціальної роботи з удосконалення методики вивчення шкільного курсу фразеології у світлі сучасних вимог. Питання про формування загальнокультурної компетентності під час викладання української мови, зокрема й окремих розділів лінгвістичної науки в закладах середньої освіти є загалом достатньо вивченою методичною проблемою, проте залишається широкий простір для подальших і глибших наукових пошуків. Завжди є перспективи вивчення і зокрема лінгводидактичного аспекту пареміології у межах шкільного курсу фразеології. Актуальність озвученої методичної проблеми, практична потреба в розробці власних методик, технологій навчання задля розкриття загальнокультурного контенту української мови зумовили вибір теми

кваліфікаційної роботи «Формування загальнокультурної компетентності здобувачів і здобувачок освіти профільної школи в навчанні фразеології».

Мета дослідження полягає в з'ясуванні теоретико-методичних засад формування загальнокультурної компетентності учнів та учениць профільної школи у процесі навчання фразеології української мови.

Зважаючи на тему й мету роботи визначено такі **завдання**:

1. На основі аналізу психолого-педагогічної, лінгвістичної та лінгводидактичної літератури визначити теоретичну платформу дослідження.

2. З'ясувати значення основних теоретичних понять, як-от: «компетентність», «загальнокультурна компетентність», «паремія» «фразеологізм».

3. Проаналізувати зміст навчально-методичного забезпечення в контексті формування загальнокультурної компетентності старшокласників.

4. Розробити методiku формування загальнокультурної компетентності учнів засобами фразеології на профільному рівні навчання на уроках української мови та позакласній роботі.

Об'єкт дослідження – процес навчання фразеології та пареміології учнів та учениць старшої школи в закладі загальної середньої освіти.

Предмет дослідження – методика формування загальнокультурної компетентності здобувачів освіти під час вивчення тем з фразеології та пареміології у профільній школі.

Для реалізації завдань використано такі **методи дослідження**:

– теоретичний аналіз основних лінгвістичних термінів і понять (фразеологізм, паремія, національно-культурна специфіка мовних одиниць, виховний потенціал фразеології);

– теоретичний синтез (систематизація та узагальнення теоретичних відомостей про компетентність, компетентнісний підхід, загальнокультурну компетентність);

– узагальнення наукових положень для розроблення методики формування та розвитку загальнокультурної компетентності учнів старшої

школи у процесі оволодіння знаннями про фразеологічний фонд української мови, його культурологічну й національно-виховну цінність на уроках української мови та в позаурочний час.

Наукова новизна роботи визначається проведенням аналізом компетентісно орієнтованого навчання української мови у процесі опанування тем з фразеології та пареміології учнями старших класів, зокрема у зв'язку із розробленою методикою формування загальнокультурної компетентності, розвитку мовної особистості здобувачів освіти. Дослідження особливостей фразеологічного та паремійного корпусу української мови посприяло розумінню лінгводидактичного потенціалу цих усталених конструкцій, їх національно-культурної ваги.

Теоретична значущість кваліфікаційної праці полягає в тому, що здійснено системний аналіз проблеми формування загальнокультурної компетентності в учнів та учениць старшої школи засобами фразеології та пареміології української мови.

Практичне значення: результати роботи сприятимуть подальшому розробленню української пареміології, фразеологічної теорії, методики формування загальнокультурної компетентності учнів у процесі вивчення стереотипних мовних одиниць; вони можуть бути використані для підготовки уроків української мови у профільній школі, організації позакласної роботи з дисципліни, а також викладачами та студентами філологічних факультетів під час вивчення курсу «Методика навчання української мови».

Апробація результатів дослідження: Всеукраїнська студентська науково-практична конференція «*Образне слово Придніпров'я*» (23 грудня 2021 року, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»); II Міжнародна науково-практична студентсько-учнівська конференція «*Мовні виміри світу*» (21 квітня 2022 року, Житомирський державний університет імені Івана Франка); II International Interdisciplinary Conference «*Language, Business and Law, Intercultural Communication: Challenges of Today*» (26–27 квітня 2022 р., *Наукові читання молодих*

дослідників до Дня слов'янської писемності (18 травня 2022 р., Криворізький державний педагогічний університет); Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми дослідження української мови й методики її навчання в закладах загальної середньої та вищої освіти» (16–17 лютого 2023 р., Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка); Всеукраїнська студентська науково-практична конференція «Не розум від книг, а книги від розуму створились» (присвячена 300-літтю від дня народження Григорія Сковороди)» (28 лютого 2023 року, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка); III Міжнародна науково-практична студентсько-учнівська конференція «Мовні виміри світу» (20 квітня 2023 р., Житомирський державний університет імені Івана Франка); Всеукраїнська студентська науково-практична конференція «Актуальні проблеми лінгвістики та лінгводидактики» (11 травня 2023 р., Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини); Наукові читання молодих дослідників до Дня слов'янської писемності (17 травня 2023 р., Криворізький державний педагогічний університет); Міжнародна науково-практична конференція «Менеджмент у сучасному закладі освіти: проблеми, пошуки, перспективи» (25 травня 2023 р., Навчально-науковий інститут педагогіки і психології Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка).

За темою кваліфікаційної праці опубліковано статтю: Румма К. Вивчення фразеології української мови з позиції національно-культурного та виховного потенціалу. «Не розум від книг, а книги від розуму створились» (до 300-ліття від дня народження Григорія Сковороди) : зб. тез за матеріалами Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 28 лютого 2023 року) / упор. : Т. Скуратко. Тернопіль, 2023. С. 63–66.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів і підрозділів, висновків до кожного розділу й загальних висновків, списку використаної літератури, що містить 92 позиції та 3 додатків. Повний обсяг наукової роботи – 91 сторінки, із яких – 67 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ЛІНГВІСТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

1.1. Фразеологізм як об'єкт вивчення в сучасному мовознавстві

Сучасна освіта в Україні повсякчас розвивається, змінюється задля того, аби відповідати вимогам часу й суспільним запитам, особливо у воєнний час, у період дистанційного навчання пошук оптимальних засобів мовного впливу на особистість учня, а також шляхів для підвищення ефективності освітнього процесу на уроках української мови в закладах загальної середньої освіти є рушійною силою педагогічних і лінгводидактичних досліджень. Особливої актуальності набуває потреба у формуванні високоосвічених особистостей, здатних адекватно орієнтуватися в різних сферах життєдіяльності та гармонізувати свої стосунки з суспільством. У цьому контексті значно зростає потреба у розвитку загальнокультурної компетентності учнів як передумови успішного майбутнього життя у складному процесі взаємодії різних типів культур [49, с. 11].

Проблема культури спілкування учнів профільної школи не може оминути увагою роботу із фразеологічним матеріалом, зокрема й паремійним багатством української мови, з огляду на ту важливу роль, яку відіграють прислів'я і приказки задля «розвитку цілісного уявлення про мову як національно-культурний феномен, розуміння національної своєрідності української мовної картини світу, знання констант української національної культури, концептуальних лінгвокультурем та ін.» [48, с. 162].

У вітчизняній лінгводидактиці донині не розроблено методики навчання паремійних одиниць української мови на профільному рівні, а сам освітній процес потребує уточнення й витлумачення таких основних мовознавчих термінів, як «фразеологізм» і «паремія». У зв'язку з тим, що в новітній україністиці не вироблено єдиного шляху до розуміння суті усталених

утворень у мові, маємо визначитися з лінгвістичними умовами вивчення фразеологічних зворотів, з'ясувати місце паремійних одиниць у мовній системі.

Термін «фразеологія» в сучасній україністиці функціонує в таких значеннях: 1) розділ мовознавства, що вивчає фразеологічну систему мови в її сучасному функціонуванні та з погляду історичного розвитку; 2) сукупність характерних засобів вираження думки, притаманних певній соціальній групі, окремому авторові, літературно-публіцистичному напрямові, діалекту чи групі говорів; 3) сукупність фразеологізмів тієї чи тієї мови [79, с. 805]. Традиційно одиницею фразеології прийнято вважати фразеологізм, який у мовознавчій науці не отримав однозначного трактування, адже й досі відкритою для нових підходів залишається низка таких питань: з'ясування самого поняття фразеологізму; межі та критерії виділення фразеологічних одиниць (далі – ФО); класифікація фразеологізмів; рівневий статус ФО, наявність особливої фразеологічної підсистеми в мовній системі; взаємовідношення семантичних і структурних чинників фразеологізму; відображення у фразеології етносвідомості та культури; параметри ідеографічної систематизації фразем тощо [31, с. 10].

Сьогодні у фразеології послуговуються різною термінологією, але загальноновизнаними прийнято вважати такі поняття: «фразеологізм», «фразема», «фразеологічна одиниця». Подаючи дефініцію вказаних позначень, Л. Скрипник зауважує: «ФО звичайно називають лексико-граматичну єдність двох і більше нарізно оформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, яка, маючи цілісне значення, відтворюється у мові за традицією, автоматично». Це визначення відтіняє найістотніші риси ФО – відтворюваність у процесі спілкування, цілісність значення та надслівність [70, с. 11].

Важливо зазначити, що фраземи мають ознаки, які за значенням пров'язують їх зі словами, словосполученнями й реченнями, а з іншого боку, є специфічні відмінні риси. ФО мають сталий склад компонентів, узвичаєну

конструкцію, одні й ті ж компоненти, заміна чи доповнення руйнує їх, спотворює зміст, трансформує. Як зазначає В. Ужченко, фразеологічні звороти не створюються, а копіюються як готова цілісна одиниця, тобто наявна в мові одиниця з певним значенням, що відрізняється стійкістю складу; зазвичай виражають однакові поняття і утворюють синонімічний зв'язок зі словом; виконують ту ж функцію, що й слова [78, с. 22].

Варто звернути увагу й на диференційні ознаки фразеологізмів: складаються із самостійних одиниць мови – слів, які найчастіше функціонують окремо та мають відповідні форми; відрізняються більшою точністю значення, яке частіше, ніж у словах, супроводжується образною характеристикою. Ці одиниці постають у мовленні як знаки вторинної номінації, адже образ словосполучення, його первинна мотивація переносяться на іншу подібну ситуацію, у зв'язку з цим їм притаманна образність, переосмисленість значення [78, с. 58].

Постійне вживання будь-якого словосполучення у прямому і переносному значеннях зумовлює усталення фразеологізму. Для цього важливим моментом є те, що один із компонентів ФО має повністю або частково втратити вільне значення, а відтак процес перетворення вільних словосполучень у фразеологічні сприяє й частота їхнього використання в ті чи ті періоди, актуальність залучення до мовлення народу. Незаперечним є той факт, що фразеологізми є найяскравішою і найвиразнішою частиною словникового запасу мови, що відображає народні звичаї, традиції, історію та фольклор, становлять найбільш образну та виразну частину словникового складу. Фразеологізми мають подвійне значення: значення слів, що входять до складу стійкого словосполучення, створюють певний образ, але власне значення всієї одиниці незалежить від цього образу і створюється абсолютно новий образ [70, с.105].

Як показує аналіз науково-методичної літератури, в лінгвістиці немає єдиної думки щодо того, чи слід вважати прислів'я, приказки, крилаті вислови, кліше та складні терміни алюзивного характеру предметом фразеології, чи їх

слід вилучити з цієї галузі мовознавства і залишити фольклору та стилістиці [31, с. 27–28]. Науковці наголошують на тому, що необхідно вилучити з цього переліку прислів'я як такі, що за своєю будовою становлять завершені судження (Л. Авксентьєв, В. Білоноженко, О. Юрченко, Л. Юрчук).

Л. Даниленко зазначає, що у «східнослов'янській лінгвістиці прислів'я і приказки становлять об'єкт дослідження в межах фразеології, точніше так званого її широкого розуміння. Проблема широкого і вузького витлумачення фразеології виникла в середині ХХ ст. від часу визнання фразеології окремою лінгвістичною дисципліною і набула статусу хрестоматійності. Як наслідок, кожний автор праці про фразеологію до сьогодні вважає за необхідне визначитися щодо широкого чи вузького до неї підходу» [21, с. 40–41].

У своїх наукових розвідках про медійну фразеологію Д. Сизонов наводить деякі аргументи на захист «представників широкого підходу, орієнтуючись на сучасні характеристики фразеології (інтертекстуальність, смислову єдність, здатність до композиційної усталеності в процесі комунікації, експресивність й оцінність тощо), формують нові ідеї щодо розуміння та функціонального потенціалу досліджуваного поняття» [68, с. 64–65]. Дослідник зазначає, що широкий аспект нині домінує в європейському мовознавстві, адже це співзвучно стилістичним можливостям нової у своєму роді фразеології, вживаної в масмедійному просторі, що власне не зменшує потенціалу сталих зворотів у різних стилях мовлення. За таких умов, мовознавець робить висновок про те, що «фразеологічний ресурс вочевидь покриває всю стильову палітру української літературної мови, а тому можемо твердити про фразеологію як певний комунікативний універсум масової свідомості українців» [68, с. 65]. Такі результати вивчення фразеологічного фонду сучасного інформаційного дискурсу демонструють закономірні перетворення в мові, що відповідають вимогам і потребам часу.

Наукове осмислення таких мовних одиниць, як прислів'я, приказки і крилаті вислови розпочалося з другої половини ХІХ ст. й пов'язане щонайперше із лінгвістичними студіями О. Потебні. Л. Скрипник зауважує на

тому, що «одним з аргументів дослідників, які виводять усталені мовні конструкції, співвідносні з реченням, за межі об'єкта фразеології, слугує твердження про те, що ці різноструктурні сполуки відбивають лише породження певних ситуацій та обставин життя, а не власне мовного розвитку. ФО ж у власне лінгвістичному розумінні – це одиниці мови, які, співвідносячись зі словами, входять у структуру мови» [70, с. 68]. Інакше кажучи, таке розуміння прислів'їв, приказок і крилатих висловів відображає прагнення дослідників вилучені ці одиниці з фразеології і вивчати в межах окремого мовознавчого розділу.

У процесі опрацювання наукових джерел й, відповідно, осмислення специфіки української народної пареміології вважаємо за потрібне використовувати традиційний термінологічний апарат, до якого зараховуємо такі поняття, як-от: «паремії», «пареміологія», «пареміографія», «прислів'я», «приказки». У науковій літературі натрапляємо на різні підходи до витлумачення зазваних термінів: мовознавці звертають увагу на те, що, зокрема, проблема визначення терміну «паремії» пов'язана, насамперед, з його багатогранністю, трактуванням у вузькому чи широкому значенні. У лінгвістичній царині паремії надають таку дефініцію, а саме: «одиниця пареміології, що вирізняється афористичністю, усталеністю, відтворюваністю, повчальним змістом, мовний знак, який передає специфічну інформацію про традиційні цінності та погляди, ґрунтовані на життєвому досвіді народу, позначає типову життєву ситуацію» [39, с. 337].

Прислів'я та приказки — один із давноминулих жанрів усної народної творчості. Вони стали конденсацією історії людства протягом багатьох століть, виявляючи здатність людини вибирати та тлумачити найбільш характерні та типові аспекти явищ природи, праці, повсякденного життя, сімейного та соціального життя. Життєвий досвід, взаємодія між людьми, між класами, а також між людьми та навколишньою дійсністю [31, с. 95]. Паремії справедливо вважають вираженням народного досвіду, світовідчуття й світогляду, народної філософії та психології, тобто «священними залишками

стародавньої філософії, без яких вона була би для нас повністю втраченою» [39, с. 9]. На нашу думку, саме до такого смислового розуміння паремійного багатства української мови варто апелювати під час роботи з цими одиницями у шкільному курсі української мови, адже прислів'я та приказки відображають не тільки історичні події, особливості культури, звичаї й традиції, але й демонструють специфіку національної ментальності, способу мислення того чи іншого народу.

Питання про лінгвальний статус паремій та їх класифікаційну схему не можна розкрити однозначно, оскільки із розвитком мовознавства змінюються і погляди на ті чи ті лінгвоодиниці. Позиції науковців, які відстоювали традиційну у мовознавчій науці структурно-семантичну парадигму, відрізняються від прагматично зорієнтованих поглядів сучасних учених. Слушною нам видається думка Л. Лисиченко, яка вважає, що до питань класифікації пареміологічного фонду української мови варто підходити диференційовано, зазначаючи таке: «стійкі сполуки слів комунікативного типу, зокрема прислів'я і приказки, не є однорідними ні за своєю структурою, ні за семантикою, ні за функціями» [47, с. 44].

Як зазначають лінгвісти, підхід, який розуміє лінгвістичний статус пареміології з точки зору межі об'єктів фразеології, відкриває нові орієнтири для сучасних пареміологічних досліджень, щоб відокремити пареміологію від фразеології, розвинути рівень пареміологічного рівня мови [39, с. 24]. На нашу думку, таке твердження є виправданим і має бути теоретичним підґрунтям під час опрацювання фразеологічних питань на уроках української мови у профільній школі, адже, незважаючи на традиційні уявлення й методикку вивчення паремій з позиції широкого осмислення фразеологічного фонду, приналежність прислів'їв і приказок до нього викликає надто багато дискусійних питань.

З огляду на сказане вище, є всі підстави вважати паремійний пласт усталених виразів одним із фундаментальних розділів мовної системи. Паремії кваліфікують як специфічні мовні одиниці, що відрізняються від інших

лінгвоодиниць насамперед тим, що мають потужний культурний зміст, виражають особливості світогляду певного етносу, становлять основу його ментальності. З'ясовуючи з учнями та ученицями значення тих чи тих паремій, необхідно йти від особливостей структури цих мовних одиниць до специфіки національно-культурних смислів, закладених у них. Без усвідомленого засвоєння фразеологічного і паремійного багатства мови неможливо говорити про повноцінний розвиток мовної особистості здобувачів освіти. Важливим у цьому аспекті є формування вмінь і навичок лінгвістичного аналізу семантики, структури, особливостей функціонування одиниць пареміології, вироблення потреби влучно використовувати ці мовні звороти під час опрацювання тем зі стилістики та культури мовлення.

1.2. Ключові поняття фразеологічної теорії у шкільному курсі української мови

Знання фразеологічного багатства рідної мови, уміння користуватися цими засобами у різних ситуаціях спілкування – невід'ємна ознака мовної особистості, яка прагне до комунікативного успіху, соціальної реалізації, особистісного саморозвитку. Проблема навчання фразеології у шкільному курсі української мови зумовлена потребою збагачення й удосконалення мови і мовлення, підвищення ефективності освітнього процесу в умовах національного розвитку українського суспільства. Методику навчання фразеології учнів загальноосвітньої школи докладно розглядали у своїх розвідках Л. Кобилецька, В. Коваль, Л. Кожуховська, Г. Лещенко, В. Розгон, В. Ужченко, Г. Удовиченко, Т. Форостюк, Н. Янчук та ін.

Загальновідомо, основою курсу української мови в закладах загальної середньої освіти є лінгвістична наука, тобто система знань про мову, її структуру та організацію, основні лінгвоодиниці і способи поєднання їх у тексті. Зважаючи на модернізацію сучасної мовної освіти, вважаємо за потрібне звернути увагу на опанування фразеологічної теорії на аспектичних

уроках у середній освітній ланці зважаючи на модельні навчальні програми, які запроваджуються поетапно з 2022 року. Відомі українські лінгводидакти Н. Голуб та О. Горошкіна, зазначають, що засвоєння фразеології починається у 5 класі, тому що «вивчення лексики і фразеології побудоване на системності» [50, с. 184]. За таких умов після опрацювання лексикологічних тем учням пропонують розглянути основні поняття фразеологічної царини, зокрема ознайомитися із фразеологізмами; вивчити їхні різновиди, до яких науковці зараховують також прислів'я, приказки, крилаті вирази, афоризми; з'ясувати джерела українських фразеологізмів; прослідкувати особливості фразеологізмів у мовленні людини тощо [80, с. 42–43].

Перед здобувачами освіти й учителем щонайперше постає проблемне питання про обсяг фразеології української мови, типи класифікації та основні ознаки ФО. Це пов'язано з тим, що, як зазначалося вище, у сучасній лінгвістиці існує багато визначень фразеології, жодне з яких не є повним і вичерпним. Для того, щоб вивчати фразеологізми у профільній школі, необхідно визначитися з принципами відбору. Основою для вирішення цього складного завдання є дефініційні ознаки фразеологізмів, зокрема їх ототожнення зі словами за лексичними ознаками [37, с. 15].

Чинна програма з української мови профільного рівня у 10–11 класів (автори Л. Мацько, Т. Груба, О. Семенов, Т. Симоненко) забезпечує вивчення лінгвістичної теорії учнями, які досягнули знання із фразеологічної царини не за програмами НУШ, однак також розпочали вивчення сталих одиниць у 5 класі. Відповідно, у профільній школі ознайомлення здобувачів середньої світи з поняттями фраземного складу мають узагальнювальний і систематичний характер. Звертаємо увагу на те, що первинним завданням є з'ясування сутності стійких виразів, особливостей їх семантики й походження, далі перед учителем та учнями постає набагато більша перспектива – досягнути національно-специфічні риси української фразеології та пареміології. У науковий апарат введено додатково до прислів'їв, приказок, крилатих висловів також стійкі народні порівняння, побажання, приповідки,

каламбури, з акцентом на вивчення їхнього оцінного змісту. Власне основні одиниці пареміології, яку нині більшість дослідників вважають окремою мовознавчою дисципліною, розглядаються у практиці старшої школи у межах вивчення тем фразеологічного змісту.

Пропонована програма профільного рівня навчання української мови дає змогу вивчати слова як одиниці лексико-семантичної системи і фразеологізми як одиниці фразеологічної системи, що загалом покликані забезпечити реалізацію функційно-комунікативного підходу до вивчення лексики і фразеології сучасної української літературної мови. Саме розуміння суті цих лінгвоодиниць, функцій, які вони виконують у мові й мовленні, системних зв'язків, що виникають між ними, повинно сприяти усвідомленню учнями їх функціональної ролі, а також виробленню в них умінь і навичок «правильного, доречного, точного, комунікативно виправданого та грамотного використання лексико-фразеологічних одиниць у мовленні в конкретній ситуації спілкування» [92, с. 16].

Сучасні лінгводидакти наголошують на тому, що у процесі опрацювання тем із фразеології важливо орієнтуватися у граматичній структурі сталих висловів, відповідно до якої розглядаємо дві основні групи: 1) стійкі звороти, що мають структуру речення; 2) усталені одиниці зі структурою словосполучення. До фразеологізмів зі структурою речення, за програмою профільної школи, часом зараховують і прислів'я, фразеологічність яких знаходить своє вираження в тому, що воно містить постійний словниковий склад, має переносне значення (наприклад: *Де любов у хаті, там люди є багаті*) [50, с. 186].

Як свідчить аналіз лінгводидактичної літератури та чинних програм з української мови, уживання термінів фразеологічної царини зведено до функціонування у шкільному курсі української мови основних понять, а саме: фразеологізм, прислів'я, приказка, крилатий вислів, каламбур. Такі мовні одиниці розглянуто в межах широкого витлумачення фразеологічної теорії, відповідно паремійні одиниці вивчаються як її складові.

Зважаємо на те, що на наукові роботи методичного спрямування В. Коваль і В. Розгон, які лінгводидактичними принципами вивчення фразеологічного складу української мови визначають такі: 1) ступінь засвоєння фразеологізмів учнями; 2) доступність фразем для розуміння їх здобувачами освіти; 3) наявність фразеологізмів у творах, рекомендованих для позакласного читання; 4) виховна вага ФО [37, с. 15–16]. Зважаючи на те, що навчання української мови має бути спрямоване на формування загальнокультурної компетентності мовця, саме виховна потужність фразеологічного пласту мови орієнтує на загальнокультурний розвиток особистості учнів та учениць. На нашу думку, виховний вплив здійснюється через застосування у процесі вивчення фразеологічного й паремійного матеріалу на народознавчій основі, крізь призму знань й уявлень про історичне минуле українського народу, інформацію про відомих політичних і культурних діячів, письменників, традиції і звичаї народу. Питання, пов'язані із виявленням в мові історико-культурної пам'яті етносу, відображення його багатогранного життя, світоглядних орієнтирів, посідають чільне місце в не тільки в колі лінгвістичних досліджень новітньої наукової царини, але й викликають інтерес методичного характеру, зацікавлюють методистів, учителів-практиків, які орієнтовані на загальнокультурний розвиток здобувачів освіти, при звичаяння їх до життя в певному соціумі, а також громадянсько-патріотичне, морально-етичне, естетичне виховання.

1.3. Вивчення фразеології української мови з позиції її національно-культурного й виховного потенціалу

Відповідно до попередньо сказаного положень розглядаємо особливості вивчення фразеології української мови з позиції її національно-культурного та виховного потенціалу як певну науково-методичну проблему, пов'язану із культурою спілкування учнів старшої школи, їхнього ставлення до української мови загалом та ін. Дібраний фактичний матеріал засвідчує ту роль, яку

відіграють фразеологізми, прислів'я задля «розвитку цілісного уявлення про мову як національно-культурний феномен, розуміння національної своєрідності української мовної картини світу, знання констант української національної культури, концептуальних лінгвокультурем та ін.» [62, с. 6].

Проблема педагогічного потенціалу паремій та їх використання в освітній практиці охоплює предметне поле наукових студій з культурології, філософії, психології, педагогіки, фольклористики тощо. До вивчення особливостей цих лінгвоодиниць зверталися у своїх розвідках В. Жайворонок, В. Калашник, Ж. Колоїз, Т. Космеда, М. Лановик, З. Лановик, Н. Малюга, Л. Мельник, М. Номис, Т. Осіпова, М. Пазяк, Н. Шарманова, В. Ужченко та ін.

У цілій низці паремій, що здійснюють когнітивну обробку певних знань про світ, можна відкрити не тільки елементи соціально-етичних норм, а й побачити систему загальнолюдських позитивних і негативних оцінок, тобто орієнтацій на практику виховання, формування мовної особистості й теорії розкриття культурно-національного багатства. Важливою особливістю цих одиниць є те, що в них осмислено найважливіші ціннісні категорії, як-от: життя, смерть, доля, здоров'я, щастя, кохання тощо.

Фразеологізми, прислів'я та приказки у своїй загальній кількості та відповідному семантичному діапазону містять різноманітну інформацію, яку можна узагальнено розглядати в межах окремих груп. Фактичний матеріал тримали шляхом опрацювання фразеологічних слоників, лексикографічних праць з пареміології, упорядниками яких є В. Білоноженко, Ж. Колоїз, М. Номис, М. Пазяк, Т. Панасенко, В. Северенюк, Н. Шумада та інші.

Важливість виховання й навчання для українського народу є незаперечною, адже аксіоматично звучить твердження про те, що серед українців завжди були освічені люди, а дітей з малих літ привчали до роботи і виховували в родині, у школі при церкві чи державній освітній установі. Фразеологічний і паремійний корпуси української мови фіксують значну кількість лінгвоодиниць, що об'єктивують навчально-педагогічні та морально-виховні ідеали українського народу.

Виховання особистості неможливе без визначення її національної ідентичності у зв'язку з історичним минулим українського народу, його ментальністю, духовною спадщиною її героїчними і трагічними сторінками становлення Української держави. Досить показовими в цьому аспекті є фраземи і паремії, що ілюструють віхи української історії, факти життя, як-от: *Мамаєве побоїще* (1, с. 96); *як Мамай пройшов* (1, с. 96); *заголити в солдати* (5, с. 67); *брати під аршин* (5, с. 16); *прив'язався як москаль* (5, с. 159); *голити в москалі* (1, с. 159); *Де стопа орди перейшла, там вже трава не росла* (8, с. 36); *Нам Луг батько, а Січ мати – ось де треба помирати* (5, с. 56); *Славний козак Максим Залізняк – славніше Запоріжжя* (5, с. 57); *Бідний – Кармалюкові брат рідний* (7, с. 26); *Кармалюк чим може, тим допоможе* (7, с. 28). Під час роботи з подібними мовними зворотами варто акцентувати на іменах українських героїв минулого, робити історичні коментарі, пояснивши учням джерела походження наведених виразів, особливості переосмислення історичної дійсності в мові.

У системі виховних цінностей пріоритетна роль відведена розумінню та сприйняттю себе крізь призму ставлення народу до певних понять і явищ, уявлення про навколишній світ. Національна система виховання може бути репрезентована фразеологізмами та пареміями в таких аспектах, наприклад:

1) вербалізація традиційного для українського народу землеробства, а відтак і ставлення до рідної землі, до роботи людини працюючої, осмислення інших життєвих реалій крізь призму особистості, яка обробляє землю і є добрим господарем: *знаходити сокиру під лавкою* (5, с. 154); *прокласти першу борозну* (5, с. 196); *перти плуга* (5, с. 206); *одягати вуздечку* (5, с. 78); *випускати віжки зі своїх рук* (5, с. 126); *посіяти паніку* (5, с. 605); *де не посій, там і вродиться* (6, с. 68); *Хто рано посіє, рано й пожне* (2, с. 426); *Сій густо, то не буде пусто* (2, с. 424); *Кожному овочу свій час* (6, с. 135); *Поки зерно в колоску, не засиджуйсь в холодку* (6, с. 187); *Що посієш, те й пожнеш* (1, с. 196); *Добрим зерном землю засівай – збереш гарний урожай* (6, с. 70); *Зійшов сніжок – берись за плужок* (6, с. 79);

2) відображення народних уявлень про світ природи, знання предків про небесні світила: *від зорі до зорі* (5, с. 68); *ні світ ні зоря* (5, с. 165); *до зірок* (5, с. 89); *як зірок на небі* (5, с. 196); *місце під сонцем* (5, с. 236); *сонця не бачити* (5, с. 459); *Як у травні дощ надворі, то восени хліб у коморі* (6, с. 279); *Ластівка день починає, а соловейко його кінчає* (7, с. 345); *Як вересніє, то дощик сіє* (6, с. 276); *Місяць у крузі несе воду в своїм розі* (6, с. 136); *Багато снігу – багато хліба* (6, с. 24);

3) демонстрація уявлень про здоров'я, чистоту, гігієну людини, адже українці були і є нацією, для якої порядок у домі є запорукою гарного життя: *Здоров'я в чистоті міцніє* (4, с. 34); *Доки здоров'я служить, то чоловік не тужить* (7, с. 56); *Здоров'я виходить пудами, а входить золотниками* (4, с. 34); *Здоров'я всьому голова. Здоров'я живе обережністю* (4, с. 34); *Часник сім хвороб лікує* (6, с. 187);

5) ілюстрування морально-етичних приписів народу: *не задирати носа* (5, с. 47); *не забігати вперед* (5, с. 124); *не бий лежачого* (7, с. 249); *не відриватися від землі* (5, с. 47); *не доводь до гріха* (2, с. 267); *Яка честь, така й подяка* (7, с. 623); *Хто людям добра бажає, той і собі має* (1, с. 194); *Добро довго пам'ятається, а лихо ще довше* (1, с. 89); *Рана загоїться, а лихе слово – ні* (8, с. 167); *Шануй людей – і тебе шануватимуть* (1, с. 207); *Шануй батька та Бога, буде тобі всюди дорога* (2, с. 483); *Усе любить міру* (2, с. 24);

6) номінування ментальних рис українців: *держатися (триматися) свого берега* (5, с. 756); *своя голова на плечах* (5, с. 129); *Як дбаєш, так і маєш* (2, с. 514); *Золота клітка солов'я не тішить* (7, с. 74); *Без води сохне трава, а без любові – душа* (6, с. 37); *Щасливому сонце світить, а нещасному й місяць не блисне* (1, с. 213); *Хоч чоловік убогий, та слово чисте* (7, с. 567) та ін.

Особливу увагу у процесі вивчення фразеологічного та паремійного матеріалу у школі варто звернути на ті зразки вербальної творчості, які репрезентують народну мудрість, силу волі, незламний дух українського народу, особливо виразно такі вислови звучать у часи війни й боротьби за свободу, наприклад: *схрестити списи* (5, с. 267); *ламати списи* (5, с. 123);

вогнем і мечем (5, с. 63); *Степ та воля – козацька доля* (4, с. 136); *Своя хата – своя стріха, свій батечко – своя втіха* (2, с. 378); *Доля сміливого любить* (7, с. 46); *Всяка пташка своє гніздо боронить* (1, с. 53); *Кров людська – не водиця, проливати не годиться* (7, с. 267); *Без зброї слабкі герої* (4, с. 29) тощо.

Домінантою української етнокультури є виховання особистості, на що має орієнтуватися сучасна українська освітянська царина. Наведемо приклади фразеологізмів, прислів'їв і приказок, які свідчать про невичерпне багатство народної мудрості, а саме:

1) процес виховання: *відкрити (відчинити) двері* (5, с. 78); *робити людину* (5, с. 604); *вивести в люди* (5, с. 76); *вивести на (широку) дорогу* (5, с. 266); *навчати на добрий розум* (2, с. 147); *навчати добру і розуму* (2, с. 147); *Мудрим ніхто не вродився, а розуму навчився* (7, с. 96); *Яке дерево, такі й квіти, які батьки, такі і їхні діти* (6, с. 197); *Діти як квіти: поливай, то ростимуть* (2, с. 96); *Дитя – що тісто: як замісив, так і виросло* (2, с. 86);

2) засоби й методи виховання (зокрема й фізичні методи впливу на людину): *годувати лящами* (5, с. 93); *Вчи дитину не штурханцями, а хорошими слівцями* (2, с. 57); *Добрий приклад кращий за сто слів* (7, с. 136); *Хто б'є дитину, той не виховає добру людину* (2, с. 396); *Добрим словом мур проб'єш, а лихим і в двері не ввійдеш* (7, с. 128);

3) моральне виховання особистості у зв'язку із морально-етичними приписами, закладеними в суспільну комунікативну практику: *Колос повний до землі гнеться, а порожній угору пнеться* (6, с. 138); *Хто чисте сумління має, той спокійно спати лягає* (2, с. 207); *Хто честі не має, ані сто кувачів йому не прикує* (8, с. 217);

4) ставлення до праці: *Треба нахилитися, аби з криниці води напитися* (6, с. 178); *Без роботи день роком стає* (1, с. 27); *Щастя не в хмарах ховається, а власною працею здобувається* (8, с. 289); *Хочеш їсти калачі – не сиди на печі* (2, с. 304); *Праця людину годує, а лень – марнує* (7, с. 507); *На дерево дивись, як родить, а на людину, як робить* (6, с. 167);

5) родинні цінності, стосунки в сім'ї, батьківське виховання: *Який рід, такий і плід* (2, с. 509); *Який дуб, такий тин* (2, с. 509); *який батько – такий син* (2, с. 510); *Дружна сім'я гори зрушить* (2, с. 64); *Шануй вітця й неньку – буде тобі скрізь гладенько* (1, с. 206).

Щонайперше на заняттях української мови потрібно звертати увагу учнів та учениць до родинних традицій, цінностей, адже сім'я, у якій панує злагода й взаємопорозуміння, є запорукою щастя й особистісного розвитку українців. Складовими поняття щастя, достатку, процвітання для людини є такі:

1) злагода між членами родини: *Сім'я міцна – горе плаче!* (2, с. 346); *Нащо й клад, коли в сім'ї лад* (2, с. 187);

2) рівні права й обов'язки в сімейному житті: *Жінка чоловікові подруга, а не прислуга* (2, с. 70); *Іван плахту носить, а Настя булаву* (4, с. 39);

3) шанування жінки, особливо дружини й матері: *Добра жінка мужові своєму вінець, а зла – кінець* (2, с. 47); *Діти плачуть, а у материнське серце болить* (2, с. 69); *Як сорочка біла, то й жінка мила* (2, с. 489); *Що мати навчить, то й батько не перевчить* (2, с. 405);

4) виявлення поваги до чоловіка й батька, який забезпечує родину матеріальними благами: *Добрий чоловік для жінки ліпший від рідної матері* (2, с. 31); *Під добрим кущем трава зеленіє, за хорошим чоловіком жінка молодіє* (2, с. 401); *Без чоловіка бути – то так, як без голови ходити* (2, с. 29);

5) діти, які є важливими для родинного щастя і продовження роду: *Радий був би до дітей небо прихилити, та зорями вкрити* (2, с. 386); *Нема смерті без причини, нема щастя без дитини* (2, с. 239).

Паремії та фраземи є відображенням того, яким у певному суспільстві є еталом моральні, як ставляться представники етносу до аморальних вчинків інших людей. За народними уявленнями, серце – це місце народження симпатії, дружнього ставлення, кохання, що відобразилося в таких фразеологізмах та пареміях: *Людина без друзів – що дерево без коріння* (2, с. 147); *Де дружніші, там і сильніші* (2, с. 86); *Без ради і військо гине*

(1, с. 56); *Добре ім'я – найкраще багатство* (1, с. 89). Цікавими з позиції виховання людських ідеалів видаються усталені конструкції про матеріальні цінності, фінансові відносини, матеріальне благо загалом, наприклад: *Земля все крутиться навколо осі, а люди навколо грошей; Де гроші говорять, там правда мовчить; Коли золото поверх пливе, тоді правда на дно спаде.*

Можемо підсумувати: наведені приклади засвідчують те, фразеологізми та паремії є джерелом мудрості українців, результатом спостереження за поведінкою, дотриманням морально-етичних приписів, узагальнення знань про повсякденним життям. Без сумніву, ознайомлення здобувачів і здобувачок освіти з такими аксіомами повчального змісту допоможе їм сформувати власне розуміння життєвих цінностей, ґрунтованих на засадах позитивного ставлення до світу, доброзичливій ідентифікації себе в суспільстві. Українська фразеологія та пареміологія є унікальними сталими виразами, що демонструють рівень духовного й матеріального буття українського народу. Окрім того в цих лінгвоодинацях розкриваються різноманітні аспекти життєвих орієнтацій українців, а саме: історичне минуле, вірування, звичаї, традиції, обряди, умови побуту, специфіка господарської діяльності, родинні цінності й уклад тощо. Зважаючи на це, важливим є всебічне ознайомлення з фразеологічними та паремійними ресурсами української мови, що дає змогу зберегти надбання поколінь українців, і водночас збагачує молоде покоління духовними скарбами народу. Виховний потенціал фразеологізмів і паремій можемо розглядати в тих лінгвоодинацях, що репрезентують майнову сферу життя, а також ставлення до матеріальних цінностей, зокрема й грошей, розуміння того, що являє собою достаток і нестача засобів проживання.

Ґрунтовне вивчення фразем і паремій є досить необхідним і цінним для здобувачів освіти, адже розширює їхній світогляд та сприяє національно-патріотичному вихованню учнів та профільної школи. Ці мовні одиниці як «інтегральні складові української культури розкривають особливості національного менталітету, їм відводиться роль соціальних коректорів на основі етичних норм. Вони утверджують споконвічні моральні цінності,

абсолютні ідеали, що мають залишатися пріоритетними й у час постмодерністської орієнтації на споживацьку естетику» [39, с. 79].

Фразеологічне і паремійне багатство української мови має визначальний вплив на формування особистості учня профільної школи, розвиток його творчих навичок, інтелектуальних здібностей, естетичних смаків, комунікативних умінь, вираження громадянської позиції, поважного ставлення до національної мови та культури.

Висновки до першого розділу

У численних лінгвістичних розвідках засвідчено, що мова є виразником культури, важливим засобом її формування і збереження, адже саме мова постає тим фактором, що поєднує духовні здобутки попередніх і наступних поколінь, а також виступає індикатором етнічної ідентифікації.

Найпоказовішими в такому розумінні взаємозв'язку мови й культури є усталені мовні форми, які в сучасній науці прийнято називати фразеологічними одиницями. Ми розглядаємо їх як невичерпні мовні джерела, що живлять мовлення, надають йому глибинних смислів, особливого стилістичного забарвлення, засвідчують ментальну своєрідність етносу. Вони демонструють найвиразніші відтінки думок і почуттів, найрізноманітніші особливості світобудови українців, надають йому виразності й національного колориту.

У процесі аналізу лінгвістичної літератури з теми дослідження ми визначили, що фразеологізми є складними і суперечливими лінгвоодиницями в мові, адже й на сьогодні в науковій базі не сформовано чітких уявлень про обсяг і предмет фразеології. У шкільній практиці традиційно визначають широке розуміння фразеологічного фонду мови, зараховуючи до нього власне фразеологізми, прислів'я і приказки, каламбури, кліше, афоризми, мовні штампи, скоромовки, пустомовки, замовляння тощо.

У своїй роботі ми зазначаємо, що розуміємо розмежування фразеологічних і паремійних одиниць як центрального поняття вивчення окремих дисципліни мовознавчої царини, послуговуємося термінами «фразеологізм» і «паремія» задля окреслення основних одиниць, узятих для аналізу. Зважаємо на те, що основу паремійного корпусу, становлять власне паремії, так звана народна мудрість, афоризми народного походження, фольклорні афоризми, що відображають певну практичну філософію життя, моральні формули, історичну пам'ять народу.

На основі вітчизняних і зарубіжних наукових праць під пареміями розуміємо одиницю пареміології, якій властива усталеність, вільна відтворюваність, певна переосмисленість або буквальне узагальнене значенням. За змістовим наповненням для цих лінгвоодиниць характерним є також наявність повчального змісту, адже вони передають специфічні відомості про традиційні погляди носіїв мови, їхні ціннісні орієнтації, ґрунтовані на життєвому досвіді народу, позначають типову комунікативну ситуацію.

Це дає підстави говорити про національно-виховний потенціал фразеології та пареміології як мовних явищ, що вербалізують усі когнітивні процеси в мовній системі. Вони мають потужний освітній і виховний потенціал, оскільки пов'язані з досвідом і пізнавальною діяльністю окремих людей і нації в цілому. Саме фразеологічні одиниці, прислів'я та приказки несуть інформацію, яка найбільш яскраво відображає еволюцію народної свідомості та може свідчити про історичний розвиток певного народу та його взаємодію з іншими культурами, отже, можуть активно використовуватися в методичній практиці як засіб розвитку загальнокультурної компетентності учнів.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ У ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

2. 1. Сутність компетентнісного підходу в навчанні української мови

У новітніх лінгводидактичних студіях компетентнісний підхід розглядається як стратегічний орієнтир у мовній освіті. Він є предметом вивчення у працях вітчизняних педагогів і методистів (З. Бакум, Н. Бібік, О. Бистрова, А. Богуш, М. Головань, О. Горошкіна, С. Лейко, О. Овчарук, М. Пентиліук, О. Позднякова, О. Пометун, О. Савченко, Т. Сукаленко, Г. Шелехова та ін.). Він передбачає формування низки компетенцій (загальних, лінгвістичних, комунікативних, соціолінгвістичних, дискурсивних тощо), якими мають оволодіти всі фахівці. Цей підхід безпосередньо пов'язаний з ідеєю всебічного розвитку людини як індивіда, професіонала своєї справи, розвиненої особистості та члена колективу чи суспільства, тому поняття «компетенція / компетентність» є основним у межах компетентнісного підходу [74, с. 165] і саме на ньому ми зосередимо увагу в цьому дослідженні.

Ретельне студіювання довідкової літератури дає змогу осмислити різноманіття дефініцій, заявлених до розгляду понять. Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови подано такі визначення: «компетентність» – 1) властивість за значенням компетентний; 2) поінформованість, обізнаність, авторитетність. Натомість «компетенція» – 1) добра обізнаність із чим-небудь; 2) коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи [9, с. 568]. У лексикографічній праці зафіксовано й наявний у мові прикметник «компетентний»: 1) який має достатні знання в якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обізнаний;

тямущий. Який ґрунтується на знанні; кваліфікований; 2) Який має певні повноваження; повноправний, повновладний [9, с. 568].

У своїх наукових розвідках О. Пометун зазначає, що «компетентність – це інтегрований характер поєднання знань, умінь і навичок, що дозволяють ефективно розв’язувати певні проблеми і завдання в конкретному виді діяльності» [60, с. 18].

Вбачаємо у позиції М. Пентилюк подібне розуміння означених понять, і вважаємо слушною думку дослідниці, що компетентність притаманна людині, яка має конкретні знання в певній галузі, але виявляє їх за допомогою мови [58, с. 51]. Такі думки науковців дають змогу наголосити, що «компетенція» – це отримані певні знання й уміння, а «компетентність» – це здатність вдало застосовувати знання у практичній діяльності та міжособистісних стосунках, тобто компетенція є складовою компетентності. Нам імпонує ця думка: дійсно, спочатку треба отримати знання й уміння, а потім застосувати їх у різних ситуаціях. Можемо спроектувати висловлені твердження у практику профільної школи, адже, наприклад, на заняттях з української мови під «компетенцією» ми розуміємо теоретичні знання, які учні та учениці здобувають під час вивчення тих чи тих тем. Результатом осмислення основних положень мовознавчої царини, наполегливої праці є «комунікативна компетентність», тобто те, як ці знання будуть застосовані, а уміння й навички реалізовані у процесі розв’язання комунікативних суспільних викликів.

Вважаємо, що важливим задля проведення ґрунтовного аналізу таких понять, як «компетенція» та «компетентність», є наукова праця М. Головань, у якій йдеться, що «компетенція» – деяка відчужена, наперед задана вимога до підготовки особи (потенційні здатності особи), наперед задана вимога щодо знань та досвіду діяльності у певній сфері, а компетентність – це володіння компетенцією, що виявляється в ефективній діяльності і включає особисте ставлення до продукту діяльності» [13, с. 27–28].

На думку С. Лейко, компетенція – це певна галузь або сфера діяльності, що визначає систему питань, з якими мовна особистість повинна бути

обізнана, тобто володіти певною сукупністю знань, умінь і навичок, а компетентність-це знання, досвід і морально-етичні засади особистості, що ґрунтуються на якості, набуття яких проявляється в критичні моменти через здатність бачити відповідність знань ситуації при прийнятті відповідних рішень з нагальних питань [45, с. 133].

Звертаємо увагу на визначення М. Айзенбарт, яка витлумачує компетентцію, як «сферу відносин між набутими знаннями та практичною діяльністю людини, а компетентність – комплексом сформованих компетенцій, що застосовуються в усіх сферах діяльності людини» [2, с. 90–91]. Дослідниця наголошує: компетенції є неможливими без знань, однак ми не можемо стверджувати, що кожне знання в будь-якій комунікативній ситуації виявляється як компетенція. А відтак робимо висновок, що компетентність не тотожна знанням, умінням і навичкам, які, безумовно, принципово відрізняються.

Насамперед скажемо, що різниця між знаннями і компетенціями полягають в неможливості повсякчас реалізовувати свої знання, які по суті є звичайним набором інформації. Від умінь вони різняться тим, що можуть бути реалізованими для розв'язання завдань різних за складністю виконання. Відмінність компетенції від навичок полягає в тому, що вони є усвідомленими й не автоматизованими. Це дозволяє людині діяти як у нестандартних ситуаціях, так і у звичних. Як бачимо, без відповідних знань і навичок людині практично неможливо сформувати важливі компетенції, які постають засобом для досягнення окресленої мети.

Цікаві й змістовні думки щодо досліджуваних понять висловлює О. Цільмак, яка аргументовано розмежовує поняття «компетенція», «компетентність», «компетентний». Під компетенцією вчена розуміє «коло повноважень якої-небудь організації, установи чи особи, що володіє певними знаннями й може ефективно використовувати їх на практиці» [86, с. 128]. Так, компетентність – це «здатність особи ефективно застосовувати набуті знання, уміння та навички у певній галузі професійної діяльності або повсякденному

житті», а якісна характеристика компетентний використовується для позначення «особи, яка може діяти професійно на основі набутих знань, професійного та життєвого досвіду» [86, с. 128].

Зі свого боку Ю. Поскрипко й О. Данченко пропонують такі дефініції досліджуваних понять:

– компетенції – це знання, навички, вміння, особистісні якості й установки людини або групи людей (команди, організації), а також визначені вимоги до певного виду і рівню діяльності. Ступінь розвитку компетенції – це ступінь відповідності знань, навичок і вмінь, особистісних якостей та установок суб'єкта компетенції до визначених вимог об'єкта компетенції.

– компетентність – наявність специфічних компетенцій, неспецифічних особистісних компетенцій, установок, досвіду й досягнень з певного напрямку діяльності та вміння правильно та своєчасно їх використовувати у процесі цієї діяльності з метою досягнення цілей, вирішення задач та розуміння і прогнозування перспектив [61, с. 120–122].

О. Ситник зазначає, що важливо розрізняти поняття «компетенція» і «компетентність», беручи до уваги національні мовні стереотипи. «Компетенція» традиційно використовується у значенні «коло повноважень», тоді як «компетентність» асоціюється з обізнаністю та кваліфікацією. У зв'язку з цим дослідник надає перевагу використанню терміну «компетентність» у педагогічному значенні [69, с. 2–9]. Нам також імпонує ця думка вченого, тому далі у своїй науковій роботі ми послуговуватимемося словосполученням «загальнокультурна компетентність».

Можемо підсумувати, що поняття «компетентність» має складний зміст, оскільки охоплює різні сторони особистості, об'єднуючи її різноманітні характеристики. Задля того, аби сформулювати дефініцію «компетентність», варто виокремити суттєві ознаки, наведені в сучасних наукових студіях. У сучасній філологічній науці в поняття «компетентність» закладено здатність приймати рішення відповідно до комунікативних потреб, що спровоковано індивідуальними здібностями й уміннями, необхідними для виконання

професійних обов'язків [74, с. 166]. Компетентний учень чи учениця має бути високоосвіченою особистістю, яка усвідомлює необхідність здобуття знань, має широкий світогляд, орієнтується в тій інформації, що надають сучасні джерела, здатна реалізовувати себе в житті, зорієнтована на навчання впродовж життя. Загалом це особистість зі сформованими морально-духовними цінностями, яка є політично та історично обізнаною у правовій галузі людиною зі стійкою національно-патріотичною та громадянською позицією.

Здійснивши аналіз різних підходів до витлумачення й розуміння понять «компетенція» та «компетентність», маємо змогу зробити висновок про необхідність використання робочого визначення в нашій кваліфікаційній праці. Під компетенцією розуміємо певну галузь, заздалегідь визначену систему запитань, у яких людина повинна бути добре обізнана, а тому володіти сукупністю знань, умінь, навичок та і вміти продемонструвати власне ставлення до них. Компетентність визначаємо як якість особистості, її певне психічне надбання, ґрунтоване на знаннях і досвіді, яке може виявлятися в критичний момент, коли людина проявляє здатність знаходити зв'язок між ситуацією та власними знаннями задля прийняття адекватних рішень певної проблеми. Пріоритетність компетентнісного підходу у філологічній освіті визначає перехід до нових стандартів у цій царині, що, відповідно, створює передумови для реалізації ключових компетентностей у професійній діяльності здобувачів освіти, майбутніх фахівців відповідно до суспільних запитів та потреб національного характеру.

2. 2. Поняття «загальнокультурна компетентність» у наукових студіях

Протягом останніх років термін «загальнокультурна компетентність» у методичній царині є одним із найбільш уживаних. Особливостями освітнього філологічного процесу є потреба в постійному розвитку та удосконаленні його характерних рис. Завдяки цьому випускник закладу середньої освіти

може бути успішним у своєму майбутньому професійному становленні, оскільки він на достатньому рівні оволодіє загальнокультурною та комунікативною компетентностями. Формування професійної компетентності є запорукою якісного розвитку суспільства, професійного успіху особистості та ефективної роботи в багатьох сферах суспільного життя. [52, с. 51–52].

Детальний аналіз психолого-педагогічної літератури дав змогу з'ясувати, що окремі аспекти проблеми формування загальнокультурної компетентності були предметом вивчення вітчизняних та зарубіжних фахівців (М. Морозова, Н. Остапенко, С. Паламар, О. Пометун та ін.). Так, у наукових працях визначено: теоретично-методологічні основи впровадження компетентнісного підходу в педагогічний процес сучасної школи, умови реалізації компетентнісного підходу в загальноосвітньому закладі, перелік і зміст ключових компетентностей, технологію формування ключових компетентностей у старшокласників.

На думку М. Князян, загальнокультурна компетентність включає знання про культурну спадщину різних народів, особливості розвитку культурного надбання в різні історичні періоди, здатність до засвоєння цих знань, уміння використовувати цю інформацію для посилення міжкультурного обміну в шкільному співтоваристві, а також здатність розвивати себе як культурну особистість, як людину, яка здатна до саморозвитку. При цьому основними компонентами цієї компетентності є мотиваційний, когнітивний та функціональний [36, с. 167].

На думку дослідниці, мотиваційні чинники відображають переконання у важливості вивчення різних національних культур. Ціннісними орієнтаціями учнів вважаються: самовдосконалення себе та своїх здібностей, розширення знань, можливість розвивати власну та світову культуру, активне спілкування з представниками різних етнічних груп.

Когнітивний компонент включає сукупність знань з двома основними сегментами: культурологічний (про світові культури) та психолого-

педагогічний (способи формування полікультурних знань, способи взаємодії з іншими учнями в учнівському колективі з різних етнічних груп) [36, с. 168].

Культурний сегмент репрезентує таке:

- специфічні риси історичного розвитку культурного надбання народів світу;
- особливості культурних цінностей тих етнічних груп, представники яких є серед здобувачів освіти;
- літературну творчість, живопис, скульптуру, архітектуру, кіно, а також передбачає історію створення окремих шедеврів світового мистецтва;
- творчість народу у різних країнах, фольклорні джерела (пісні, казки, оповідання, балади, легенди, танці тощо) [36, с. 168]. На нашу думку, саме на останній пункт у культурному сегменті маємо звернути особливу увагу, адже ми попередньо з'ясували, якими характерними рисами наділені фразеологічні та паремійні одиниці, вироблені народною творчістю і мовною практикою.

Варто акцентувати й на психолого-педагогічному сегменті, який має стосунок до особистості вчителя в системі взаємодії «учень–учитель» і передбачає усвідомлення:

- специфіки педагогічного впливу на здобувача й здобувачку освіти з урахуванням їхніх культурно-етнічних рис;
- ефективних засобів, здатних забезпечити вдалу міжкультурну комунікацію учнів та учениць у мультиетнічному мовному колективі;
- вивчення й попередження проблем, що можуть виникнути в полікультурному середовищі;
- перспективи розвитку власної особистості, педагогічних умінь, розширення свого комунікативного досвіду в багатоетнічному класі [34, с. 27].

Функційний компонент загальнокультурної компетентності пов'язаний з такими групами вмінь:

- дослідження культури (передбачає аналіз здобутків культури різних народів, порівняння, систематизацію інформації);

- поширення культури (реалізовується через ознайомлення з культурним надбанням різних народів);
- забезпечення інтеркультурної взаємодії (реалізується через організацію різноманітних пізнавальних та виховних заходів з активізації поліетнічної комунікації учнів, залучення їх до пізнання шедеврів світового літературного й художнього мистецтва, особливостей розвитку культури кожного з народів, представники яких є в колективі);
- розвиток себе в культурі, який визначає перспективи та мету збагачення власних знань про світову культуру, розробку програми саморозвитку, оцінювання результатів [56, с. 51–52].

У зв'язку із зазначеним вище, а також з урахуванням різних наукових теорій щодо визначення суті понять «компетентність» та «культура» у нашій роботі пристаємо на позицію С. Мельник, яка під загальнокультурною компетентністю розуміє «інтегроване новоутворення особистості, що є результатом засвоєння нею системи знань про світ культури, відповідних умінь, цінностей, ставлень, сформованості певних морально-особистісних якостей. Це дозволяє їй правильно визначати роль культури в житті сучасної людини, адекватно орієнтуватися в її продуктах, а також узгоджувати свою поведінку з моральними нормами й культурними цінностями» [49, с. 8]

Як нам видається, саме загальнокультурна компетентність визначає активну життєву позицію людини, національну гордість за надбання власної культури, здатність особи орієнтуватися в тих чи тих сферах соціального і професійного життя. Це пояснюється тим, що вона гармонізує взаємодію між внутрішнім світом і соціумом. Значення цієї інтегративної якості особистості зростає у зв'язку з переходом до особистісно-орієнтованої парадигми освіти. Суспільству потрібні активні та компетентні фахівці, які здатні приймати ініціативні рішення, готові брати на себе відповідальність за їх реалізацію, вміють ставити цілі та визначати шляхи їх досягнення. Однак культура в цілому має бути особистою приналежністю кожної людини у всіх її проявах, в її індивідуальному стилі поведінки і в її творчому потенціалі [51, с. 69].

Відтак концепція загальнокультурного розвитку особистості, як стверджує Л. Хомич, повинна ґрунтуватися на принципі створення цілісного культурно-освітнього простору і бути зорієнтованою на комплексний розвиток здобувачів і здобувачок освіти, на оволодіння ними духовним і матеріальним багатством, яке забезпечить свідоме будівництво гармонійного життєвого середовища, розумні відносини з природою, суспільством, державою [84, с. 125–126].

Аналіз наукової літератури із зазначеної проблеми, а також критичне осмислення сучасної ситуації дає можливість припустити, що на тлі інтенсивного дистанційного навчання й одночасного розбалансованого психічного стану всіх учасників освітнього процесу, подекуди погіршення стану здоров'я учнівської молоді внаслідок травм, отриманих під час війни, можемо говорити про зниження рівня загальнокультурної компетентності. Натомість забезпечити гідний рівень загальноосвітньої підготовки учнів через формування в них загальнокультурної компетентності можна за допомогою організації та проведення інтегрованих мовно-літературних уроків, поглиблення міжпредметних зв'язків. «Ці уроки на основі поглиблення взаємозв'язів і взаємозалежностей між різними навчальними дисциплінами забезпечують створення нових інформаційних масивів, у яких більш адекватно відображаються сучасні тенденції інтеграції наукового знання та розвитку культури» [49, с. 9].

Беручи до увагу наукову концепцію С. Мельник, визначаємо структуру загальнокультурної компетентності саме для учнів профільної школи, яка передбачає такі компоненти: емоційно-ціннісний компонент, когнітивний компонент, операційно-поведінковий компонент [49, с. 9].

Говорячи про емоційно-ціннісний компонент, маємо на увазі такі його складові:

- визнання культурних цінностей як власних ціннісних пріоритетів;
- відчуття емоційного задоволення від високохудожніх творів мистецтва;

- толерантне ставлення до об'єктів національної та світової культури;
- прагнення до розбудови доброзичливих взаємин з людьми;
- наявність потреби в постійному підвищенні свого культурного рівня;
- відпрацювання усвідомленого ставлення до різних об'єктів культури;
- наявність сформованих естетичних смаків;
- прагнення жити за законами краси [57, с. 49].

Когнітивний компонент передбачає систему знань, до яких належать:

- знання про роль культури в житті людства, провідні цінності національної та світової культури, основні тенденції її розвитку;
- знання про кращі досягнення національної та світової культури (шедеври мистецтва, досягнення науки тощо);
- знання про національні традиції свого народу та інших етносів як відображення їхнього культурного розвитку;
- знання рідної мови; знання про правила культурної поведінки в суспільстві та норми взаємовідносин між людьми;
- знання про способи засвоєння основних досягнень культури, шляхи підвищення свого культурного рівня [63, 61–63].

Досить важливим є операційно-поведінковий компонент, до складу якого входять:

- уміння здійснювати культурно-творчу діяльність різних видів (у галузі мистецтва, техніки тощо);
- уміння самостійно освоювати феномени культури;
- уміння розбудовувати взаємодію з іншими людьми на засадах поваги й толерантності;
- уміння адекватним чином діяти у світі культури, вирішувати життєві проблеми на основі врахування її норм;
- уміння відстоювати свою позицію стосовно досягнень культури, вести боротьбу з відхиленнями поведінки людей від норм культури;

- уміння своєчасно й адекватно змінювати свою поведінку відповідно до прийнятих у суспільстві вимог;
- уміння дотримуватися правил етикету [49, с. 7].

Усі вказані компоненти загалом формують такі поняття, як-от: гуманізм, повага до людей, громадянська чесність, честь і гідність, відповідальне ставлення до свого життя й професійних завдань, доброзичливість, толерантність, тактовність, комунікабельність, дисциплінованість тощо.

Можемо зробити висновок про те, що концептуальні засади загальнокультурного розвитку особистості в системі профільної філологічної освіти ґрунтується на таких глобалізаційних процесах, як людиноцентризм, громадянська стійкість, здатність до опанування нових знань, пошановування культурних надбань власного народу й людства загалом. Відповідно загальнокультурна компетентність передбачає процес формування відповідних ціннісних орієнтацій у здобувачів освіти на профільному рівні оволодіння рідною мовою.

2. 3. Лінгводидактичні засади формування загальнокультурної компетентності учнів та учениць під час навчання фразеології

У Державному стандарті базової середньої освіти визначено, що важливим напрямом навчання української мови є компетентнісний підхід, який передбачає оволодіння ключовими компетентностями [22]. У попередній частині ми дослідили поняття компетентність і відзначили її значущість як рушійної сили для соціалізації та самореалізації особистості, з наявними ключовими складниками, як-от система цінностей. Акцентуємо на тому, що важливим чинником становлення подібних ціннісних орієнтацій учнів та учениць є засвоєння мови в контексті національної культури, а також у взаємозв'язках із світовими духовними здобутками, без яких не відбувається повноцінне становлення особистості, не відбувається емоційний і культурний розвиток.

Соціально-економічні та культурно-ідеологічні трансформації, що відбуваються в сучасному українському суспільстві останнім часом, упродовж воєнних реалій, посилено актуалізують потребу у формуванні компетентного мовця, який у майбутній професійній діяльності виявлятиме здатність до успішної фахової комунікації. Відтак набуває актуальності визначення лінгводидактичних засад формування загальнокультурної компетентності здобувачів освіти під час навчання фразеології, на що ми, відповідно, звернемо посилену увагу.

У своїй роботі під лінгводидактичними засадами навчання фразеології та пареміології в контексті формування загальнокультурної компетентності визначаємо загальнодидактичні, лінгводидактичні та специфічні принципи, прийоми й методи навчання.

Опрацювавши теоретичні розвідки з української лінгводидактики в контексті тенденцій сучасної мовної освіти, можемо розглядати принципи навчання у двох значних ракурсах. Перший напрям спирається на загальнодидактичні принципи, апробовані в межах педагогічного дискурсу, які співвідносяться із психологічними основами навчання і сприяють активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів. Другий напрям ґрунтується на специфічних лінгводидактичних принципах навчання, притаманних навчанню мовознавчих дисциплін, а також передбачає врахування механізмів формування комплексу компетентностей у процесі вивчення фразеологічного фонду української мови [15, с. 182].

У нашому дослідженні, слідом за М. Гребом, принцип навчання трактується як система способів, методів і прийомів навчання з механізмами вихідних положень, прогнозованих цілей, функцій і завдань, цілепокладання, умов і суб'єкт-суб'єктних відносин у педагогічному процесі [17, с. 46].

Студіювання науково-методичних джерел переконує, що в царині методики навчання фразеології науковці широко спираються на такі провідні загальнодидактичні принципи: науковість, системність і послідовність, наступність, зв'язок теорії з практикою, інтеграція традиційних та

інноваційних освітніх технологій, доступність, наочність, проблемність, особистісна орієнтація, культуровідповідність, соціокультурність, креативність, активна пізнавальна діяльність, виховання на загально людських цінностях, національних цінностях, цінностях загальноетичного кодексу тощо [50, с. 185]. З-поміж лінгвометодичних принципів нашу увагу привертають такі: комунікативна спрямованість лінгвоодиниць, вивчення цих мовних знаків з опорою на текстові фрагменти, комунікативна доцільність їх вживання в певних ситуаціях, зв'язок теорії з практикою спілкування, комунікативно-діяльнісний, інтеграції мовознавчих понять у правилах й дефініціях, органічне поєднання навчання мови й мовлення, принцип текстотворчості (текстоцентризму), ситуативності мовлення.

Грунтовно розглядає окремі принципи навчання української мови О. Семеног, яка вказує на те, що взаємозв'язок навчання, виховання і розвитку полягає у забезпеченні гармонійної реалізації основних загальноосвітніх функцій навчального предмета [66, с. 60]. Як нам видається, вивчення фразеологічного та паремійного багатства української мови неможливе без урахування цього принципу, адже формування загальнокультурної компетентності має відбуватися на тлі відповідних знань про мовну організацію народної мудрості.

Реалізація принципу інтегративності передбачає прагнення подати шкільний курс української мови у тісному зв'язку з іншими навчальними предметами, зокрема літературою, іноземною мовою, історією, на що, відповідно, звертаємо увагу у процесі опануванням учнями тем про джерела української фразеології, національну специфіку українських фразеологізмів, особливості вживання фразем, прислів'їв і приказок, крилатих висловів у письменницькій практиці. Не можемо не погодитися з думкою Н. Дикої, яка стверджує: вивчення фразеологічних одиниць разом з граматичними, фонетичними, лексичними та стилістичними знаннями дає можливість здобувачам освіти отримати етнографічну інформацію, пов'язану з історією, культурою, звичаями, традиціями та побутом українського народу.

Фразеологічні одиниці також надають спеціальний матеріал для міжмовних зіставлень. У цьому випадку вони є пізнавальним джерелом інформації не тільки проукраїнську мову, а й про світові культури [23, с. 38–39].

У всьому курсі української мови ключовим принципом навчання є принцип особистісної орієнтації, що передбачає визнання цінності індивідуальності учня, вияву і розвитку його здібностей, забезпечення вчителем найкращих умов для різнобічного мовленнєвого розвитку кожного учня, врахування його індивідуальних особливостей, пізнавальних потреб, інтересів і прагнень, заохочення самостійності у вивченні української мови, самоусвідомлення та особистісного розвитку. [66, с. 60–61]. Нам здається слушним спиратися на зазначений принцип, адже у своїй роботі ми наголошуємо на тому, що основним завданням мовної освіти в сучасних умовах є «виховання високої культури спілкування, формування інтелекту, розвиток повноцінних мовленнєвих здібностей учнів у процесі розв'язання ними життєвих проблем, формування вмінь розв'язувати їх засобами рідної мови, невід'ємною складовою й окрасою якої є фразеологія» [37, с. 16].

Важливим у процесі вивчення фразеологічних тем є принцип культуровідповідності, в основу якого покладено «концепцію про спорідненість особистості з історією і культурою власного народу (не зрікатися рідної мови і культури), вплив культурних цінностей на формування особистості» [66, с. 61]. У контексті лінгвокультурології дослідники наголошують на особливій ролі одиниць пареміології та фразеологізмів у втіленні самосвідомості народу та його культурно-національної ідентифікації, адже саме сталі мовні звороти виникають на основі образного уявлення про дійсність і вербалізують матеріально-побутовий, соціально-історичний і духовно-моральний досвід мовного колективу, даючи нам уявлення про націю загалом.

Зважаємо також на соціокультурний принцип, що передбачає опанування фразеологічного багатства рідної мови як національно-культурного феномену. Відповідно до цієї тези можемо говорити про зв'язки

мовних знаків із національними традиціями українського народу, а також усвідомлення учнями краси, виразності й естетичних можливостей рідного слова [66, с. 61].

Окрім загальних принципів, описаних у сучасних лінгвометодичних розвідках, зважаємо також на специфічні принципи, які передбачають насамперед «увагу до фразеологічного багатства мови; добір якісного фразеологічного матеріалу; формування чуття стилю, дару слова; розвиток естетичних почуттів, творчих здібностей; зв'язок вивчення мови з мовленнєвою діяльністю; узаємозв'язок у вивченні всіх розділів шкільної програми; зв'язок вивчення мови з розвитком зв'язного мовлення» [46, с. 110]. Учитель-словесник у своїй роботі має зважати на особливості як лексичних, так і фразеологічних явищ, а відтак мають бути задіяні завдання на зіставлення слова і фраземи, лексичного й граматичного значень слова, одиниць лексичної парадигми одна з одною, слів і фразеологізмів за сферами їх вживання, історії окремих фразеологізмів, прослідковано зв'язок фразеологічного звороту з історією народу.

У своїх дисертаційній праці М. Греб пропонує такі усталені принципи: позамовний, лексико-граматичний, семантичний, діахронічний [18, с. 11–12]. Ми свідомі того, що думки науковців про ті чи ті принципи навчання є суголосними, тому в межах нашої роботи пропонуємо підсумувати ці основні шляхи взаємодії вчителя й учнів, тобто вихідні положення, на яких ґрунтується зміст уроків, застосування методів, прийомів і засобів навчання. Отже, пріоритетними є такі завдання:

- формування стійкої мотивації до оволодіння фразеологічним багатством української мови;
- урахування семантики фразеологічних одиниць у процесі засвоєння фразеологічної теорії;
- уведення поданих або самостійно дібраних фразеологізмів у власне мовлення задля збагачення особистості, розвитку її громадянських і професійних якостей;

- урахування соціокультурного компоненту у вивчення внутрішньої форми фразеологічних одиниць;
- запровадження аналізу художніх текстів з позиції їх насичення фразеологічними одиницями, а відтак і визначення того, а що це дає власне творові літератури;
- реалізації міжпредметних зв'язків (література, культура, історія) у використанні пареміологічного й фразеологічного ресурсу.

Одним із найважливіших аспектів засвоєння фразеології є добір ефективних методів навчання. У лінгводидактиці методи навчання розуміють як систему моделей методичних прийомів, побудова яких визначається освітньою метою, загальнодидактичними принципами, характером навчального матеріалу, особливостями джерел освітньої інформації [50, с. 108–109]. Традиційно виокремлюють методи навчання за способом взаємодії учителя і учнів: усний виклад (розповідь, пояснення), бесіда, робота з підручником, метод вправ, спостереження над мовою [5, с. 110].

Одним із найважливіших та найоптимальніших методів перетворення набутих знань у відповідні уміння й навички є метод вправ. Практичні мовні вправи необхідні під час опрацювання фразеологічних тем на будь-якому етапі вивчення фразеологічної системи мови, починаючи від початкової школи і закінчуючи профільним рівнем. Зважаючи на різні методи навчання та розширюючи методику загалом, її багаторічні ефективні результати, мовні вправи набувають статусу самостійного освітнього методу. У процесі вивчення фразеології та пареміології орієнтуємося на формування культури мовлення учнів. Основна мета вчителя на етапі опанування фразеологічного пласту української мови полягає в тому, щоб сталі вислови стали не лише зрозумілими для учнів та учениць, а й повсякчас ставали надбанням їхнього власного мовлення. Відтак розробка системи вправ, у процесі виконання яких вироблялися б необхідні практичні навички, має надзвичайно важливе значення. У подальшому розділі варто звернути увагу на той комплекс вправ, які може використати педагог у процесів вивчення фразеологізмів як носіїв

культурних цінностей, що, відповідно, сприяють формуванню загальнокультурної компетентності.

Вважаємо за доцільне окреслити групи прийомів роботи з паєміями та фразеологізмами, які наразі визначені в сучасній лінгводидактиці як найефективніші. Це насамперед прийоми семантизації фразеологічного та паремійного мовного матеріалу, прийоми формування умінь і навичок використання фразеологізмів і паремій у мовленні та мові, що передбачає групування лінгвоодиниць за тематичними й семантичними ознаками, аналіз функціональних властивостей фразеологізмів та паремій у художніх текстах, відтворення тексту з фразеологізмами й пареміями, конструювання речень з фразеологічними зворотами та паремійними конструкціями, залучення цих мовних одиниць до творчих робіт, стилістичний експеримент, редагування, визначення синтаксичних функцій, що виступають у ролі певного члена речення чи речення загалом) [50, с. 188]. Названі прийоми дадуть змогу окреслити власну методику вивчення фразеологізмів у контексті загальнокультурної парадигми й з урахування національного колориту в межах навчального часу на уроках української мови у профільній школі, а також у позаурочний час.

2. 4. Аналіз чинних програм, підручників у контексті наукової проблеми

Зміст навчання української мови в профільній школі спрямований на те, щоб розвивати й удосконалювати сформовані в початковій та середній школі мовленнєві навички. Мовний матеріал, дібраний для опрацювання на уроці, повинен відбивати зміст і структуру української мови, орієнтиром вивчення якої є Державний стандарт освіти [22], де зазначено, що «культурна компетентність передбачає наявність стійкого інтересу до опанування культурних і мистецьких здобутків України та світу, шанобливого ставлення до традицій українців, представників інших народів і національних меншин, інших держав і народів; здатність розуміти і цінувати творчі способи

вираження та передачі ідей у різних культурах через різні види мистецтва та інші культурні форми; прагнення до розвитку і вираження власних ідей, почуттів засобами культури і мистецтва» [22, с. 4].

Варто розглянути чинну програму та підручники з української мови відповідно до необхідних критеріїв навчання фразеології в профільній школі на основі формування загальнокультурної компетентності учнів. Для аналізу взято Програму з української мови для 10-11 класів (профільний рівень) авторів Л. Мацько, Т. Груби, О. Семеног, Т. Симоненко, чинну згідно з наказом № 1407 МОН України від 23.10.2017 р.

Відповідно до реалізації мовної змістової лінії в 10 класі профільної школи вивчення фразеології відбувається на основі знань, умінь і навичок, здобутих раніше, і передбачає 6 годин для опанування теми «Фразеологія як розділ мовознавства». У межах цього розділу автори програми пропонують ознайомитися із такими змістовим наповнення: «Фразеологічні одиниці української мови. Основні ознаки фразеологізмів. Джерела української фразеології. Національна специфіка української фразеології. Прислів'я і приказки, крилаті вислови. Стійкі народні порівняння. Побажання, приповідки, каламбури, їх оцінний зміст. Багатозначність, синонімія та антонімія фразеологізмів. Фразеологія власне українського походження. Фразеологізми з античної міфології. Фразеологія наукова, публіцистична, офіційно-ділова. Фразеологізми з професійної мови» [62, с. 42].

Звертаємо увагу на те, що ці теми пов'язані принципом наступності, узаємозаглиблюють одна одну, спираючись подекуди на вивчені на аспектних уроках положення про сталі звороти української мови. Старшокласники згідно із запланованими, очікуваними результатами повинні вміти знаходити в тексті й пояснювати значення фразеологізмів, прислів'їв, приказок, крилатих висловів. І тут убачаємо той широкий діапазон фразеологічної системи, про який згадували в попередніх розділах, визначаючи обсяг фразеології для шкільного курсу мови. У контексті сучасної школи надважливим завданням учителя є показати національну специфіку української фразеології та

пареміології, запропонувати учням самостійний пошук потрібної інформації у спеціальних лексикографічних працях, довідниках, енциклопедіях, зокрема і задля того, аби здобувач освіти міг самотужки визначати можливі джерела походження фразеологізмів і перемій.

Програма орієнтує вчителя здійснювати засобами фразеології виховний вплив на вихованців таким чином, щоб вони в подальшому могли «комунікативно доречно і правильно використовувати фразеологізми в мовленні з урахуванням їх стилістичних параметрів і контексту; використовуючи етикетні формули і фразеологізми; виконати творчу роботу з урахуванням вивченого про фраземи, підготувати повідомлення за результатами власного наукового (фразеологічного) пошуку» [80, с. 42–43].

Важливим завданням на цьому етапі роботи з фразеологічним матеріалом є сформулювати ціннісні орієнтири для учнів, аби ті могли висловлювати своє ставлення до національно-мовного колориту фразем, уживати їх у різних стилях мовлення комунікативно доречно й виважено. Така освітньо-пошукова діяльність, на нашу думку, має сприяти прагненню до свідомого навчання старшокласників, жаги до отримання нових знань і самостійного розв'язання навчальних завдань. Збагачення фразеологічного словника здобувачів і здобувачок освіти має посприяти їхнім умінням і навичкам висловлювати своє ставлення до чужих думок і виражати засобами мови адекватні почуття і враження та емоційних стан від результатів роботи.

У межах реалізації соціокультурної змістової лінії привертає увагу тема «Національно-мовне виховання особистості», у контексті якої варто розглянути мовний аспект для таких понять, а саме «Побратимство та посестринство. Взаємодопомога. Благодійництво. Волонтерство» [62, с. 58]. Гадаємо, що використання фразеологічних зворотів посилить бесіди, усні твори, доповіді про тих людей, які виконують соціально важливі функції. Наприклад, порівняймо такі речення *Волонтер здатен на геройські вчинки – працює на благо нашої армії та народу* і *Волонтер здатен на геройські вчинки – може й зірку з неба дістати*. Як бачимо, у другому реченні фразеологічна одиниця

вживається для посилення емоційного посилу, інформації про межі можливості і неможливості людської вдачі, коли є потреба допомогти комусь, хто цього потребує. Вважаємо, що завдання вчителя-словесника полягає в тому, щоб продемонструвати учням цей потенціал фразеологічних висловів і тим самим спонукати до збагачення їх словниково-фразеологічного запасу.

Окремими темами у 11 класі вивчають фразеологію художнього мовлення, наукову, публіцистичну, офіційно-ділову, що має стимулювати здобувачів освіти комунікативно доречно і правильно використовувати фразеологізми у мовленні з урахуванням їх стилістичних параметрів і контексту [80, с. 72]. Натомість соціокультурна змістова лінія передбачає розгляд таких тем: «Мова – носій культури народу-мовотворця. Мовні знаки – концепти української національної культури. Мовосимволи *майдан*, *євромайдан*. Лінгвокультурні особливості етнографічних регіонів України. Родинно-етикетні, родинно-оздоровчі, родинно-громадські традиції, звичаї мешканців, що живуть поряд з українцями. Роль художньої літератури, мистецтва у збагаченні й гармонізації внутрішнього світу» [62, с. 81].

У контексті проблеми формування загальнокультурної компетентності зважаємо на діяльнісну складову процесу навчання, яка прогнозує вміння учнів та учениць дати історико-культурний коментар до поняття української культури на основі історичних, фольклорних та художніх текстів. Поглибити знання з історії, національної культури, історичної ономастики, відомості з мікротопоніміки та топоніміки [62, с. 81–82]. Важливою в цьому плані виступає саме самостійна робота з мовним матеріалом, яка допоможе в опануванні художньої літератури, різних видів мистецтв із метою збагаченні й гармонізації внутрішнього світу. У результаті учень дізнається як проводити дослідження, актуальні для вивчення українського фольклору та літератури у світі тощо.

Можемо зробити певні висновки про насиченість програми фразеологічним матеріалом, який стимулює старшокласників до активної комунікації з урахуванням виражального, емоційно-оцінного, національно

збарвленого потенціалу стійких зворотів української мови, паремій, каламбурів, урочистих мовних формул тощо.

У подальшій роботі задля розробки власної методики формування загальнокультурної компетентності здобувачів і здобувачок освіти маємо проаналізувати чинні підручники з української мови для профільної школі. Узятий для аналізу підручник для 10 класу авторів А. Ворон, В. Солопенка [11], виданий у 2018 році, відповідає програмі. Для опрацювання тем з фразеології подано низку вправ, покликаних системно й ґрунтовно осягнути теоретичні відомості фразеологічної системи (фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення та фразеологічні вирази), показати учням синонімічний та антонімічний потенціал сталих зворотів, особливості вживання народних порівнянь тощо.

У контексті нашого дослідження вважаємо за доцільне розглянути запропоновану в підручнику вправу, яка орієнтує мовця збагатити свій інтелектуальний багаж мовними одиницями, що транслюють знання й осмислення дійсності крізь призму власної і чужої культури, зокрема через паремії, афоризми й крилаті вислови з творів української та світової літератури. Наведемо приклад такої вправи 252, яка передбачає визначення джерел походження фразеологізмів: *1. Між молотом і наковадлом, стріляний птах, не святі горшки ліплять, зміна декорації, скринька Пандори, на два фронти, натискати на всі педалі, яблуко незгоди, іудині срібники, вмивати руки. 2. Бути чи не бути? Пропаща сила. Прийшов, побачив, переміг. В сім'ї вольній, новій. Людська комедія. Іду на Ви* [11, с. 166].

Принагідно зауважимо: преамбулою до запропонованої вправи є крилатий вислів *Вчити самого себе – благородна справа*, поданий уривково і без вказіки на автора, що спонукає учнів відшукати першоджерело вислову. Це допоможе поглибити раніше набуті знання про відомого американського письменника Марка Твена, якому й належить наведений у підручнику вислів, і тим самим продемонструвати власну ерудованість і начитаність.

На культурний потенціал фразеології зроблено акцент у вправі, де учням пропонують ознайомитися зі сталими зворотами близькоспоріднених мов. Наведемо фрагмент із підручника (вправа 253) завдання, відповідно до якого учень і учениця мають уважно прочитати фразеологізми, що вживаються в польській мові, витлумачити їх та добрати українські відповідники. У підсумку роботи здобувачі освіти мають зробити висновок про те, чи можна фразеологізми перекладати дослівно чи варто вживати відповідники. Наприклад: **Польська мова:** *so ma piernik do wiatraka (що спільного між пряником і вітряком?), być nie w sosie (бути не в соусі)* [11, с. 166].

Опрацьовуючи матеріал поданої вправи, учитель запропонував порівняти фразеологізми й паремії польської та української мов, що дало змогу відстежити національні ментальні риси, світоглядні орієнтири тощо. До цієї вправи, як і до попередньої, подано афоризм Бернарда Шоу *Єдиний шлях, що веде до знання, – це діяльність* без зазначення автора. Вважаємо такий прийом подачі матеріалу цікавим та пізнавальним, таким, що спонукає до пошуку інформації. Варто зауважити, що фразеологізми та паремії, наприклад, з російської і білоруської мов можуть викликати небажання опрацьовувати матеріал подібних вправ, особливо зважаючи на важкий воєнний стан у нашій державі, тому завдання вчителя полягає в тому, аби грамотно внести корективи до тексту вправи, надати відповідні коментарі. Такі мовні паралелі допоможуть осягнути багатство власної мови, здебільшого за умови добору таких зворотів, які демонструють відмінність між народами, проілюструють лінгвальну та етнічну картину світу, інтегральні та диференційні особливості світосприйняття носіїв різних мов і культур.

Загалом можемо констатувати, що проаналізований підручник є вичерпним джерелом інформації про фразеологію рідної мови, а вправи сприяють формуванню загальнокультурної компетентності учнів та учениць. Він має вдалий графічний дизайн, матеріал подано структуровано, у вигляді коротких опорних конспектів, блоків правил, а у кінці параграфу заявлені питання для обговорення, оцінювання й повторення.

Інший підручник для 10 класу, запропонований МОН України для навчання української мови у профільній школі, складено колективом авторів, серед яких С. Караман, О. Горошкіна, О. Караман, Л. Попова, виданий у Харкові у 2018 році. На самому початку опрацювання тем з фразеології запропоновано завдання пошукового характеру, що однозначно є позитивним для розвитку вмінь і навичок працювати самостійно, здійснювати науково-пошукову діяльність. Наприклад, «Мовне портфоліо». Під час вивчення розділу створіть проєкт «Словник фразеологізмів». Результати проєкту мають бути представлені у вигляді мультимедійної презентації. [81, с. 110].

Обрамленням кожного параграфу, де заявлено теоретичний блок, є вислови відомих науковців, письменників, культурних діячів, як-от: вислів *Фразеологізми – іскрометні скарби мовної образності*, що належить українському фразеологу, засновнику Луганської школи фразеології, лексикографу Вікторові Ужченкові, а вислів *Найкоштовніша оздоба мови – це фразеологізм* сформульований Іриною Фаріон – відомою мовознавицею та громадською діячкою, яка відстоює українську мову та національну ідею.

Наведемо приклади вправ, що мають на меті розвинути в учнів та учениць загальнокультурний потенціал, сфокусувати їх на вітчизняному й зарубіжному літературному надбанні, спонукати до вивчення латини, яка послужила джерелом для багатьох сталих зворотів. У вправі 299 потрібно пояснити значення усталених висловів, що послуговували назвами творів і збірок українських і зарубіжних письменників, і, відповідно, продовжити цей перелік дібраними самостійно прикладами. *«Дай серцю волю, заведе в неволю» М. Кропивницького, «Собака на сіні» Лопе де Вега, «Чотири броди» М. Стельмаха* [81, с. 36].

В 11 класі учні користуються підручником «Українська мова (профільний рівень)», авторами якого є С. Караман, О. Горошкіна, О. Караман (виданий у Харкові 2019 року) [82]. Насамперед звертаємо увагу на те, що теоретичний матеріал подано через QR-код, окремі приклади зафіксовано на полях для кращого запам'ятовування. На аналогічний пізнавальний і

мнемічний ефект розраховані короткі правила про фразеологічну науку, наведені в рамках, виокремлені від основного тексту.

Серед запропонованих для виконання вправ можемо навести кілька прикладів, що, на нашу думку, демонструють прагнення авторів підручника представити навчальний матеріал крізь призму загальнокультурного компонента. Ознайомимося із текстом вправи 617 [82, с. 226]. Здобувачам освіти запропоновано пояснити, як вони розуміють крилаті вислови: 1. *У всякого своя доля і свій шлях широкий* (Т. Шевченко). 2. *Нове життя нового прагне слова* (М. Рильський). 3. *Лиш той ненависті не знає, хто цілий вік нікого не любив* (Леся Українка). 4. *Серцем кучерявий* (П. Тичина). 5. *І рости, і діяти нам треба* (П. Тичина). 6. *На тихі води, на ясні зорі* (Нар. творч.). 7. *Караюсь, мучусь, але не каюсь* (Т. Шевченко) [82, с. 226].

У наведеній вправі вивчення афористичного та паремійного фонду української мови здійснено завдяки вдало дібраному матеріалу, який демонструє вихований, духовно-повчальний зміст та ідеологічний контекст у творчості Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, П. Тичини, М. Рильського, що сприятиме долучення учнів до літературних традицій українського народу, формуватиме загальнокультурну компетентність.

У підручнику з української мови для 11 класу (автори А. Ворон, В. Солопенко, виданий у Києві 2019 р.) [12] наявний розділ «Узагальнення і систематизація найважливіших відомостей з української мови», де подані питання з лексики і фразеології. У відповідному невеликому за обсягом параграфі вміщено вправи, розраховані на повторення відомостей про стійкі вислови, їх класифікацію, парадигмальні відношення між ними тощо.

Нашу увагу привернута одна вправа, розрахована на підвищення рівня загальної грамотності, культури мислення й осягнення світу природи мовними одиницями. Наведений крилатий вислів *Уява охоплює весь світ* за загальною продуманою схемою подачі матеріалу записана без автора, однак учні можуть з'ясувати цю інформацію самостійно, активізувати власну пізнавальну роботу. Завдання із вправи 351 сформульовано так: «Уявіть себе серед цього лісу.

Спробуйте описати свої враження, використовуючи слова в переносному значенні» [12, с. 251]. На уроці під час виконання цієї вправи вчитель може запропонувати уявити українській ліс або здійснити віртуальну подорож до лісів в інших країнах, послуговуючись певними фразеологічними одиницями. Наведена вправа й подібні до неї завдання сприяють розвиткові сенсорних образів, емоційному інтелекту здобувачів освіти.

Можемо підсумувати, що загальною тенденцією проаналізованих підручників є охоплення теоретичного матеріалу про фразеологізми, прислів'я та приказки, поданого в різноманітний спосіб. Вправи, розроблені авторами, сприяють формуванню загальнокультурної компетентності, однак, на нашу думку, їх недостатньо. Подекуди потрібно підібрати мовний матеріал і сформулювати завдання з мотивацією на засвоєння учнями системи знань про власну та світову культуру, цінності, ставлення до людей та етносів, певні морально-особистісні якості. Це уможливіє в подальшому правильно визначати роль культури в житті сучасної людини, корегувати свою поведінку відповідно до моральних нормам і культурних надбань людства.

Висновки до другого розділу

Відповідно до сучасної Концепції середньої освіти, яка відображена у Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти та законі України «Про освіту» (2017 р.), основним завданням мовної освіти є виховання культури спілкування, міжособистісної взаємодії, формування інтелектуального потенціалу особистості, розвиток мовленнєвих здібностей учнів та учениць у процесі розв'язання ними життєвих проблем, формування вмінь розв'язувати різні комунікативні завдання засобами рідної мови, зокрема й використовуючи пареміологічні та фразеологічні ресурси.

На сьогодні у лінгвістичній царині не існує загальноприйнятої думки щодо того, який обсяг має фразеологічний рівень мовної системи, тому у

шкільній практиці паремійні одиниці за традиційною схемою розглядають у межах фразеологізмів. Увага до фразеологізмів та паремій зумовлена здатністю етносів узагальнювати особливості колективної свідомості, досвіду, менталітету та світогляду. Фразеологія й пареміологія як чинники формування загальнокультурної компетентності старших учнів та учениць системно становить предмет нашого наукового зацікавлення. Особливо актуальним є питання вивчення фразем, прислів'їв, приказок у профільній школі не лише для збагачення мовлення учнів та учениць, розвитку їх мовленнєвих умінь і навичок, але й для етнокультурного й загальнокультурного розвитку. Можемо розглядати фразеологізми в загальному розумінні як мовно-естетичні знаки культури, а також говорити про компетентнісний підхід до вивчення пареміології для досягнення мети навчання мови на профільному рівні.

Окрім того, визначаємо, що компетентність – це наявність особистісних рис, спеціального досвіду і досягнень у конкретному напрямку суспільно-культурної діяльності та вміння правильно і вчасно їх використовувати у процесі цієї діяльності задля досягнення мети, вирішення важливих лінгводидактичних завдань та розуміння майбутніх перспектив.

Загальнокультурна компетентність учнів – це знання культурної самобутності та культурної спадщини різних етносів, мати знання про особливості культурного розвитку етносів у різні історичні періоди, вміння застосовувати ці знання, здатність забезпечувати ефективний міжкультурний обмін, переважно в колективі, та вміти розвивати себе як культурну особистість.

Основними компонентами цієї компетентності є мотиваційний (упевнити у важливості пізнання культур різних народів і розширення власних знань, а також розвитку національної та світової культури та активної взаємодії з представниками різних народів), когнітивний (у культурологічній, психологічній та педагогічній сферах), функціональний (вивчення та поширення культури, здатність гарантувати міжкультурний обмін, розвиток особистості в культурі).

Тому врахування цих принципів у навчанні фразеології та пареміології сприяє розвитку пізнавальної активності учнів, формуванню професійних умінь і навичок, проектуванню індивідуальних траєкторій навчання в умовах сучасної середньої освіти тощо. Сприятливим напрямом вивчення означеної проблеми є розроблення методики формування загальнокультурної компетентності здобувачів і здобувачок освіти у профільній школі у процесі вивчення фразеологічної і паремійної царини мови багатства української мови, загальнокультурних і національних цінностей.

РОЗДІЛ 3

ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗАСОБАМИ ФРАЗЕОЛОГІЇ У ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

3.1. Методичний комплекс для формування загальнокультурної компетентності у вивченні фразеологізмів на уроках української мови

Методика навчання фразеології в закладах загальної середньої освіти має значні напрацювання провідних лінгводидактів, у роботах яких сформульовано зміст, принципи, прийоми, методи, покликані сприяти засвоєнню фразеологічного багатства української мови. Попри значні досягнення в лінгводидактиці, теорія і практика роботи над формуванням загальнокультурної компетентності та розширенням активного словника учнів, фразеологічного запасу, потребує глибшого паремійного аналізу. Потреба у збагаченні мовлення учнів українськими фразеологізмами, прислів'ями, приказками задля підвищення компетентності й подальшого професійного становлення, а також аналіз навчально-методичного забезпечення навчання української мови у профільній школі визначили необхідність розробки системи роботи з фразеології, використовуючи метод вправ і завдань.

У методиці навчання фразеології традиційно окреслюють дві групи вправ: 1) власне фразеологічні (значення фразеологічної одиниці, її ознаки, будова; явища полісемії, синонімії, антонімії тощо); 2) комбіновані – фразеолого-стилістичні, фразеолого-граматичні та фразеолого-стилістичні (фразеологічні явища засвоюються на підставі взаємозв'язку з виучуваною темою лексичного, граматичного чи іншого характеру) [50, с. 189–190].

У межах цього наукового підходу до систематизації фразеологічних вправ маємо на меті запропонувати вправи, які сприятимуть підвищенню рівня загальнокультурної компетентності старшокласників. Нам видається за доцільне у класифікації спиратися на мету й завдання уроку, типологію

ситуативних, інтерактивних вправ, що дасть змогу впроваджувати роботу зі збагачення мовлення учнів фразеологізмами та паремійними одиницями.

Виокремлюємо такі групи вправ, зважаючи на потребу в загальнокультурну проєкцію освітнього матеріалу та комунікативну спрямованість:

- 1) вправи, орієнтовані на оволодіння фразеологічною теорією, формування умінь вживати фразеологізми у власному мовленні;
- 2) вправи, спрямовані на складання власних висловлювань з використанням вивчених фразем і паремій у різних стилях і жанрах мовлення.;
- 3) вправи лінгвокультурознавчого й лінгвокраїнознавчого характеру, виконання яких вимагає вивчення культурного, історичного, духовного та інтелектуального надбання українців та інших народів.

До вправ першої групи Г. Лещенко слушно пропонує залучати «рольові ігри «вчитель – учень», що мають на меті з'ясувати специфіку фразеологічних явищ, синонімічних, антонімічних відношень, їхнього функційного навантаження. Вони передбачають парну форму роботи, тому адресатом мовлення виступає сусід по парті або вчитель. Сюди ж дослідник долучає інтерактивні форми виконання вправ «Навчаючи, вчуся» або роботу в малих групах, де потрібно пояснити, саме виконання завдання [46, с. 110–111].

Вправи, які належать до цієї групи, у проаналізованих нами чинних підручниках 10–11 класів різноманітні, не враховують новітні соціокультурні виклики, здатності орієнтуватися в різних царинах суспільно-культурного, власне соціального та професійного життя. У зв'язку з цим освітнім завданням варто надати інтерактивну форму або окреслити чи визначити ситуацію спілкування. Наведемо приклади розроблених вправ.

Вправа 1 орієнтує учнів на ознайомлення учнів з твором Є. Гуцала «Прелюдія весни», у якому наявні прислів'я. Завдання, запропоноване здобувачам освіти полягає в пошуку відповіді на запитання: з якою метою написано текст, хто є адресатом мовлення. Окремих коментарів потребує експресивно-стилістична роль паремійних одиниць у художньому тексті.

У тексті вправи вчитель має звернути увагу учнів на вислів *Василів вечір додає дня на курячу ніжку*. Відомо, що за українськими традиціями 12 днів після Різдва Христового у народі називають Святками, які триватимуть до свята Водохреща (19 січня), а вечір напередодні Старого Нового року (13 січня), називають Щедрим вечором. У цей день відзначають свято Маланки та Василів вечір, про який власне йдеться у наведеній ілюстрації. Розуміння народної паремії ґрунтується на усвідомленні важливості старовинних звичаїв українського народу, його релігійних цінностей, обрядовості тощо. На цьому варто акцентувати у процесі роботи з мовним матеріалом, зокрема й інший вислів з вправи засвідчує й іншу народну мудрість: *Тріщи не тріщи, вже минули водохрещі, дми не дми – не к різдву йде, а к великодню, дуй не дуй, а вже не до ковбаси, а до яєць...* Учитель має запропонувати здобувачам освіти схему аналізу фразеологічних і паремійних одиниць. Пропонуємо такий план лінгвістичного аналізу паремійних одиниць:

1. Указати, у якому значенні вживається паремія. У якому значенні вжито в наведеному текстовому фрагменті.
2. Встановити специфіку походження вислову (літературно-книжне, народне, античне / міфологічне тощо).
3. Пояснити символічне навантаження, метафоричність, образність прислів'я, приказки, афоризму.
4. Надати лінгвістичний коментар щодо структури, семантики (граматичні особливості паремії).

Робота з мовним матеріалом фразеологізмів і паремій на уроках української мови може бути реалізована у вигляді групової форми, наприклад:

Вправа 2 передбачає роботу в парах, а відтак посилює міжособистісну комунікацію. Учитель пропонує учням ознайомитися з текстом «Горобина ніч», у якому розкрито суть походження відповідного фразеологізму, а також скласти три запитання до тексту та поставити їх однокласнику. По завершенню завдання, кожен виконавець має висловити свої враження від

спілкування й обміну думками, схвалення або несхвалення відповіді свого однокласника чи однокласниці.

Подібна до форми виконання до наведеної попереду є **вправа 3**, основним завданням якої стало сформулювати запитання учневі чи учениці у вашому класі щодо джерел походження наведених у тексті фразеологічних зворотів. Пропонуємо попрацювати в парах.

Учень / учениця 1	Учень / учениця 2
<i>ставати на рушник,</i>	<i>проходити червоною ниткою,</i>
<i>дати гарбуза,</i>	<i>скривитися як середа на п'ятницю,</i>
<i>скуштувати гарбузової каші,</i>	<i>зарити талант у землю,</i>
<i>пливти за течією,</i>	<i>на вагу золота,</i>
<i>білими нитками шито,</i>	<i>грати першу скрипку,</i>
<i>подвиги Геракла,</i>	<i>вогонь Прометейя.</i>

Вправа 4. Прочитайте вислови, перепишіть їх, вставляючи замість крапок потрібні фразеологізми.

1. Він уже свого доскочив. Чого ж йому ...? (Панас Мирний). 2. Хоч і пізня осінь, а надворі теплінь. Таку пору здавна в народі називають ... (Іван Цюпа). 3. Майдан увесь заставлений возами так, що й ... (Іван Нечуй – Левицький). 4. Куди? Нема чого ... на вулиці! Підсобили мені в дома. (Б. Антоненко-Давидович). 5. Ха- ха-ха! От ушкварив! Та швидше в мене ... ніж це станеться: і в думку собі не клади! (Михайло Старицький). 6. Горобчик миттю як схопиться, полетів , дець у гущавину заховавсь та там і проспав аж до самого ранку (Леся Українка).

Зверніться до таких відповідників: світ за очі; більше ніж ока в лобі; без задніх ніг; мов зайцеві бубон; мов не своїми ногами; всередині все кипить; курці ніде клюнути; хоч з лиця воду пити; хоч голки збирай; як муха у Спасівку; вариту кашу; губи в молоці.

Наведена вправа формує в учнів вміння й навички працювати з мовним матеріалом звертаючись до довідкових джерел, розуміти смислове наповнення

фразеологізмів, особливості їх функціонування в текстах художньої літератури.

До другої групи вправ зараховуємо ті, що спрямовані на побудову власних висловлень із застосуванням фразеологічного та паремійного матеріалу в окреслених стилях та жанрах мовлення (відповідно до запланованих програмових результатів). Зазвичай більшість вправ ґрунтується на наданих текстах і є основою для побудови власних висловлювань. Задля виконання подібних завдань на уроках української мови варто звернутися до таких форм, як конкурси чи змагання, які передбачають групову роботу, де адресати мовлення виконують різні комунікативні ролі, як-от: читачів, слухачів, членів журі тощо. Окрім поданих для аналізу та опрацювання текстів, опорою для мовленнєвої діяльності та вирішення комунікативних завдань повинні бути залучені фразеологізми, прислів'я, приказки, які будуть доречними в конкретній академічній ситуації. Вчитель може самостійно розробити план-підказку, інструкцію до виконання завдання або доручити це групі учнів. Задля реалізації такого методичного задуму підготували різноманітні вправи.

Наприклад, **вправа 5** передбачає ознайомлення учнів та учениць з уривком «Серпень втоми не знає», який вміщено у книзі Василя Скуратівського «Місяцелік». Перед здобувачами освіти стоїть завдання пояснити, з якою метою автор використовує прислів'я у художньому тексті. Звертаючись до особистого досвіду учнів, їхніх смаків щодо пір року, місяців, погоди тощо варто запропонувати їм творче завдання, яке полягає у створенні власного тексту про улюблену пору року чи улюблений місяць із використанням відомих фразеологізмів, прислів'їв і приказок. Учитель має зорієнтувати учнів на ту довідкову літературу, якою вони можуть скористатися за потреби.

Розвиток зв'язного мовлення учнів та учениць, вироблення їхніх комунікативних умінь і навичок, як відомо, має здійснюватися у процесі вивчення всіх розділів курсу української мови, зокрема фразеології та

пареміології. Написання творів різних жанрів та стилів сприяє формуванню вмінь логічно, грамотно й вдало висловлювати свої думки усно та на письмі. Наведемо приклад подібної вправи.

Вправа 6. Виберіть один із запропонованих фразеологізмів і напишіть твір-мініатюру про його значення, походження і ситуації, у яких використання цього фразеологізму буде доречним.

Зірковий час; зі щитом або на щиті; з роси та води; зустрічати хлібом-сіллю; каліф на годину.

Цікавими видаються вправи дослідницького характеру, які передбачають роботу учнів та учениць з такому контексті, як-от: придумати вирішення, запропонувати свій варіант, розв'язати проблемну ситуації лінгвістичного змісту. До цього типу вправ здобувачам освіти варто запропонувати завдання: 1) скласти висловлення за уявною (фантастичною, реальною) ситуацією; 2) скласти висловлення за опорними словами, фразеологізмами, пареміями; 3) подати аргументи за поданою тезою. Одним різновидів таких творчо-дослідницьких вправ можна вважати завдання на створення лінгвістичних ігор інтелектуально-пізнавального характеру, пов'язаних із визначенням рівня засвоєння фразеологічних значень, що у свою чергу дає змогу активізувати когнітивні компоненти мовленнєвого розвитку. Наведемо приклад такої вправи.

Вправа 7. Ознайомтеся із фразеологізмами, визначте джерело їх походження. Для кожного сталого звороту підготуйте картки за зразком. Поділіться у дві команди знавців фразеології, по черзі витягайте картки, за якими маєте «впізнати» той чи той приклад.

Геркулесові стовпи, слуги Мальпомени, Авгієві стайні, яблуко розбрату, ахіллесова п'ята, покривало Пенелопи, скриня Пандори, служіння Ваалу, блудний син.

У межах третьої групи розглядаємо вправи лінгвокультурознавчого та лінгвокраїнознавчого характеру, виконання яких вимагає вивчення культурного, історичного та інтелектуального надбання українців та

представників інших народів і культур. Як нам видається, саме такі вправи сприяють загальнокультурному розвитку особистості, адже ґрунтується на принципі створення узагальненого культурно-освітнього простору, вони орієнтовані на розвиток мовної особистості, на оволодіння нею духовними цінностями, надбаннями власного народу та світових зразків.

До опису мовленнєвої ситуації додається опорний матеріал (ілюстрації, кадри з фільмів, фотографії), який варто відтворити вербально із використанням фразеологічного фонду української мови. Такі завдання здебільшого є особистими, підсумковими і можуть бути не пов'язані безпосередньо з матеріалом уроку. Цільовою аудиторією таких завдань можуть бути глядачі у віртуальній залі, друзі, однокласники, члени родини, аудиторія в соцмережах, так звані підписники, онлайн-друзі по листуванню тощо.

Вправа 8. Ознайомтеся з прислів'ями про козаків та Запорозьку Січ. Як ви думаєте, чи втратили вони свою актуальність нині? Що ви знаєте про Великий Луг? Підготуйте інформацію про відому історичну постать часів козаччини, використовуючи вже відомі прислів'я, або доберіть власні.

Козацькому роду нема переводу.

Козак та воля – найкраща доля.

Степ та воля – козацька доля.

Бог не без милості, козак не без щастя.

Наведена для опрацювання вправа має на мені не лише ознайомити учнів з паремійними одиницями, що ілюструють героїне минуле українського народу, але й сфокусувати увагу на історичних назвах, місцевостях, які мають для представників української нації значну культурно-історичну цінність. У запропонованій вправі є згадка про Великий Луг, розташований у Дніпровських плавнях, і вважається колискою запорізького козацтва. Із червня 2023 року цей топонім актуалізувався у мовленні українців, однак варто зауважити, що в паремійному фонді мови вислів *Січ – мати, а Великий Луг – батько* функціонує віддавна і демонструє часи козацької мужності й слави.

Вправа 9. Прочитайте уривок. Визначте, про йдеться в цих рядках. Згрупуйте / розмежуйте сталі вислови, визначте їх значення і до якої групи вони належать: прислів'я, приказки, афоризми, крилаті вислови.

Запишіть відео для власного блогу, на якому ви виразно читаете цей уривок, а також свій зв'язний текст про враження і думки від прочитаного.

1. Є зло, – бачив я під сонцем, –

Що від наділених владою йде облуда:

Глупоту поставлено на високі пости,

А достойні внизу пробувають.

Бачив я на конях рабів

І князів, які пішки йшли, наче раби!

Той, хто яму копає, –

До неї впаде,

А той, хто валить мур, –

зазнає укусу змії.

(З книги Екклезіаста).

Вправа 10. Прогляньте подані ілюстрації, опишіть побачене короткими реченнями. За однією із них складіть есе-подорож, у якому передайте свої враження від побаченого, розширивши попередньо складені речення фразеологізмами, прислів'ями, приказками, афоризмами.

У цій групі вправ запропоновано завдання, основне призначення яких полягає в розвитку аналітичного мислення, умінь і навичок пошуково-

дослідницького, мовленнєво-комунікативного і творчого характеру, зокрема й окремі завдання лінгвокультурологічного спрямування задля осмислення мовних і позамовних явищ, пов'язаних з історією, культурою, морально-етичними приписами українського суспільства.

Отже, упровадження компетентнісного підходу до вивчення фразеології у профільній школі передбачає перегляд змістового наповнення уроку, застосування інтерактивних технологій, системну роботу з формування загальнокультурної компетентності завдяки застосуванню комунікативно та культурологічно зорієнтованих вправ і завдань на всіх етапах вивчення й використання фразеологічного та паремійного матеріалу.

3. 2. Вироблення загальнокультурної компетентності крізь призму фразеологічної теорії в позаурочний час

У сучасній лінгводидактиці позакласна робота є одним із чинників формування сучасної мовної особистості і важливою складовою освітнього процесу. Позакласна робота з української мови – це цілеспрямована мовна діяльність, що ґрунтується на пізнавальних інтересах учнів, яка виходить за межі навчальної програми з метою поглиблення знань учнів та активізації їхньої пізнавальної діяльності. [50, с. 369]. Тому доцільно зорієнтуватися на засадничих моментах організації позакласної роботи старшокласників у процесі навчання за філологічним напрямом.

У контексті перебудови системи освіти, компетентнісного руху та позиціонування європейської інтеграції відзначаємо зростання попиту на психолого-педагогічний і лінгвістичний супровід позакласної роботи з української мови, особливо у зв'язку з переходом старшої школи на професійну освіту. Таким чином, потреба в позакласній роботі, спрямована на підвищення загальної мовної культури учнів, збагачення їхніх знань і вмінь, завершення їхньої професійної орієнтації та здійснення важливого кроку до популяризації предмета в науковому плані [24, с. 109].

Позакласну роботу з української мови досліджено у працях вітчизняних науковців, які звернули увагу на зміст, методика, завдання, мету, принципи, методи, питання організації, форми і засоби (А. Богуш, О. Горошкіна, О. Кучерук, С. Караман, О. Караман, Н. Дика, З. Бакум, М. Вашуленко, Г. Шелехова, А. Нікітіна, Н. Голуб та ін.).

Зміст позакласної роботи включає загальні відомості про мову, питання пареміології, лексики, фразеології та стилістики, загальну лінгвістичну літературу, тлумачні словники, відомості про видатних мовознавців, інформацію про сучасну мовну ситуацію в Україні тощо. [71, 102–103]. Основними завданнями позакласної роботи з української мови в методиці виокремлюють такі:

- розширення і поглиблення набутих на уроках мови знань;
- удосконалення знань і навичок учнів;
- виховання ініціативи, самостійності, творчих здібностей, інтересу до предмета [50, с. 369].

О. Горошкіна, як й інші лінгводидакти, стверджує, що беручи участь у позакласних заходах здобувачі освіти вдосконалюють мовну, мовленнєву, комунікативну, соціокультурну компетенції, але така робота не повинна дублювати уроки або перетворюватися на спеціальні заняття з учнями, які потребують особливої уваги. Тому цілком закономірно визначити специфічною рисою позакласної роботи репрезентацію мовних відомостей у науково-популярній формі для збагачення знань учнів, формування стійкого зацікавлення навчальною дисципліною [50, с. 369].

Розвиток загальнокультурної компетентності здобувачів освіти у профільній школі вимагає планування й розроблення цікавих заходів систематичного та епізодійного характеру. Найпоширенішою формою систематичної позаурочної роботи є мовний клуб, який є центром, навколо якого організовуються всі інші форми позакласної роботи. Існують два основних типи мовних гуртків: *гурток мови* (або любителів мови) і *тематичні гуртки* (лексики, фразеології, стилістики, культури мовлення тощо) [44].

М. Криський зазначає: переваги гурткової роботи полягають насамперед у тому, що заняття систематично проводяться під безпосереднім керівництвом учителя-словесника, за ретельно опрацьованим попереднім планом, а певна кількість учнів активно залучається до вивчення цікавих для них явищ. Найефективнішими є короткі, цікаві розповіді вчителя про мову, виписки учнів, інформація про результати збору матеріалу з лексикографічних праць і спеціальних довідкових джерел, спостереження за спеціально дібраними мовними явищами з мови художньої літератури і засобів масової інформації з наступним викладом результатів і відповідних висновків, цікаві бесіди, вправи, дослідження, мовні дослідження [44].

На нашу думку, у програмі з української мови на профільному рівні для вивчення фразеології відведено вкрай мало аудиторного часу. Пропонуємо методичну розробку засідання тематичного клубу з української мови «Шанувальники української фразеології», окресливши освітню мету, завдання, уміння й навички.

Метою роботи мовного клубу вбачаємо в поглибленні знань учнів про пареміологічне й фразеологічне багатство української мови, у збагаченні й активізації словникового запасу учнів та учениць, сприянні розвитку загальнокультурної компетентності, удосконаленні вміння працювати у групах, виховуванні поваги одне до одного, умінні слухати однокласників, допомагати друзям.

Мовний клуб має на меті: формування й розвиток вільного й довершеного послуговування рідною мовою в її усній та писемній формі, розвиток творчих умінь старшокласників, дослідницько-пошукових умінь і навичок.

Задля досягнення мети роботи варто реалізувати такі завдання:

- 1) продемонструвати учням потужні виражальні можливості української мови, її пареміологічного та фразеологічного корпусів;
- 2) стимулювати інтерес до вивчення української мови, добираючи цікаві та пізнавальні завдання;

3) сприяти загальнокультурному розвитку старшокласників шляхом виконання вправ і завдань відповідного змісту (міжпредметні зв'язки з українською літературою, історією та ін.).

У підсумку проведення гурткової роботи учні повинні:

1) знати, яке місце фразеології та пареміології в загальній системі мови, визначати різновид усталених комплексів, простежувати функції, які виконують фразеологізми, прислів'я та приказки в текстах різних стилів;

2) уміти використовувати фразеологізми у власному мовленні, користуватися спеціальними словниками.

Орієнтовні завдання для гурткового заняття передбачають аналіз мовного матеріалу, роботу в парах, творчі та пошукові вправи, тести (Додаток А).

В епізодичній позакласній роботі, яка стимулює учнів до вивчення рідного слова, може бути проведення різноманітних свят, ранків, вечорів, екскурсій, мовних вікторин, олімпіад, конкурсів тощо. Цікавим і багатограним, на нашу думку, є такий вид позаурочної роботи, як свято. Воно може бути присвячене як пам'ятним датам календаря, так і важливим подіям шкільного життя або бути спеціально-організованою формою дозвілля. Основна мета такого заходу – сприяти створенню атмосфери захоплення єдиною, важливою, продуктивною діяльністю учнів, вчителів, батьків. Свята можуть мати різну форму проведення, адже їх тематика є різною, але вони неодмінно мають бути наповнені цікавим змістом, щоб участь у них була бажана для кожного учня і охоплювала якомога більше людей. У процесі проведення свята вчитель має використати пізнавальний мовний матеріал, який підвищить інтерес здобувачів освіти до вивчення фразеології, сприятиме розвитку загальнокультурної компетентності [35, с. 46].

Пропонуємо методичну розробку заходу, приуроченого до Дня козацтва та Дня захисника України «Козацька сила нам для перемоги» (Додаток В).

Окреслимо мету засідання мовного клубу:

- збагатити знання учнів про козацькі звичаї та традиції, мужність, звитягу, незламність, історичне минуле українського народу й героїчне сьогодення України;
- проаналізувати паремійні та фразеологічні одиниці за відповідною тематикою (легенди, прислів'я та приказки про козаків);
- розвивати у старшокласників кмітливість, творче мислення, естетичні та національно-патріотичні почуття; виховувати любов до українського фольклору, історії та культури;
- презентувати козацтво як унікальне соціокультурне явище і феномен українства.

Отже, окреслені змістові сегменти позакласної роботи з української мови сприяють збагаченню й розширенню знань учнів та учениць з фразеології та пареміології, їх лінгвістичних характеристик, культурно-національного, виховного потенціалу. Позаурочні заходи розвивають уміння і навички усного й писемного мовлення, збагачують активний словник, урізноманітнений фразеологізмами, прислів'ями та приказками, забезпечують ефективне формування загальнокультурної компетентності у профільній школі.

Висновки до третього розділу

У розділі створено методику формування загальнокультурної компетентності учнів та учениць у процесі вивчення фразеологічних та пареміологічних одиниць. Запропоновано систему завдань з урахуванням лінгводидактичних засад використання такої форми навчання, як вправа різновидами, якої є диференціювання за різним дидактичним спрямуванням. Розроблені завдання спрямовані на активізацію мисленневих процесів, творчо-дослідницького характеру, вправи спрямовані на удосконалення умінь і навичок вільно послуговуватися сталими виразами в повсякденному спілкуванні. Задля успішної реалізації мети ми розглядали такі види вправ:

1) власне фразеологічні, що забезпечують пізнавальний інтерес, презентують значення сталих зворотів, їх ознаки, будову; явища полісемії, синонімії, антонімії;

2) комбіновані, тобто фразеолого-стилістичні, фразеолого-граматичні та фразеолого-стилістичні, пов'язані з фразеологічними явищами, які засвоюються на підставі взаємозв'язку з виучуваною темою лексичного, граматичного чи іншого характеру.

За допомогою вправ на роботу з ілюстраціями маємо змогу розвивати творчі здібності здобувачів освіти, впливати на емоційний стан, формувати загальнокультурні цінності. Опрацьовуючи паремійний і фразеологічний матеріал з урахуванням стилістичних параметрів, учні й учениці поглиблюють знання про стилістичне різноманіття мовних засобів, покращують свою мовну вправність тощо.

Визначено, що ефективним складником формування загальнокультурної компетентності є позаурочна робота, у межах якої функціонують мовні гуртки й клуби, проводяться тематичні вечори, святкові заходи, зокрема з елементами лінгвістичної вікторини. Це сприяє як мовному розвитку здобувачів освіти, так і впливає на їхній психоемоційний стан, формує почуттєву й поведінкову сфери, національно-патріотичні орієнтири в життєдіяльності суспільства.

Отже, запропонована методика, що відповідає основним підходам, ураховує засадничі принципи навчання української мови у профільній школі, лінгводидактичне, психологічне підґрунтя, сприяє ефективному формуванню загальнокультурної компетентності учнів та учениць у процесі вивчення фразеологічного й паремійного матеріалу на уроках української мови у старшій освітній ланці. Це, без сумніву, позитивно впливає на розвиток мовної особистості, підготовці учнів до професійної та життєвої реалізації.

ВИСНОВКИ

Феномен загальнокультурної компетентності, який у роботі представлено як категорію лінгводидактики, що стосується розвитку культури особистості й суспільства у всіх її аспектах. Особистісне новоутворення є результатом засвоєння здобувачем освіти системи знань про світ культури, культурних цінностей, ставлень та оцінок, сформованості певних морально-особистісних якостей, що дає змогу правильно визначати роль культури в житті сучасної людини, користуватися надбаннями цієї культури, і, безперечно, навчитися узгоджувати свою поведінку з моральними нормами, культурними приписами й традиціями.

Формування загальнокультурної компетентності учнів та учениць старшої школи у процесі вивчення фразеології та пареміології української мови – актуальна проблема у методиці профільної школи. У своїй науковій роботі з теоретичним та фактологічним матеріалом ми обґрунтували думки про те, як вивчення фразеології в її широкому значенні сприяє глибокому розумінню одиниць пареміології, їхніх семантичних особливостей і функціонування, впливає на збагачення мови учнів певним багажем влучних виразів.

Шкільний курс фразеології має свою лінгвістичну основу, під якою ми розуміємо основоположні позиції мовознавства, що становлять теорію і практику вивчення фразеології та пареміології на профільному рівні. Навчання фразеології у старших класах ґрунтується на засвоєнні її семантичної і синтаксичної специфіки, розумінні національно-культурного колориту, ментальних рис. Основою для визначення лінгводидактичних принципів навчання фразеології та пареміології у 10–11 класах стало розуміння обсягу фразеології, адже, за широкого розуміння об'єкта і меж до фразеологізмів належать різні за своєю семантикою, структурою і ступенем образності усталені мовні одиниці фразеологічні зрощення або ідіоми, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення). Лінгвальні одиниці зі

структурою речення у Програмі з української мови внесено до розділу, який репрезентує українські фразеологізми (прислів'я, приказки, крилаті вислови.

Значний інтерес мовознавців і лінгводидактів до фразеологічного й паремійного корпусу української мови можна пояснити прагнення вивчити глибинну сутність духовності українського народу як етнокультурної спільності, що можливо зробити через розуміння мовних знаків, їх ментальної природи.

Вивчення фразеології на профільному рівні оволодіння мовою передбачає ознайомлення з матеріальним і духовним життям українського народу та, формує свідому національно мовну особистість, яка вільно активізує у власному мовленні універсалії і унікалії.. Одним із її завдань мовної освіти сьогодні є формування, з одного боку, висококваліфікованих фахівців, професіоналів своєї справи, реалізованих в усіх сферах життєдіяльності суспільства, а з іншого, – виховання національно-мовної особистості, яка володіє всіма потрібними компетентностями, здатна відстоювати національні інтереси, зберегти самобутність українського народу. Вивчення фразеології та пареміології допоможе здобувачам освіти пізнати історію власного народу, звичаї, традиції, обряди, досягнути національну культуру в усій її багатогранності. Фразеологізми та паремії, дібрані для аналізу й методичних розробок переконують у тому, що саме ці лінгвоодиниці є джерелом мудрості народу, відображенням його світогляду та менталітету.

На підставі таких умовиводів про унікальність фразеологічної системи ми дійшли певних узагальнень про особливості формування загальнокультурної компетентності учнів, яка вимагає вивчення таких феноменів, як-от: цивілізація, культура, мистецтво, національні цінності, історична пам'ять тощо. На основі аналізу навчальної програми для профільної школи і змісту навчального матеріалу в чинних програмах і підручниках з української мови ми дійшли висновку, що забезпеченню зазначених вимог найбільшою мірою сприяють вправи й завдання, у яких наявна дотичність до української і зарубіжної культури та літератури, історії

людства та власної національної історії, перегук з традиціями та звичаями народу.

Сформована методика щодо формування загальнокультурної компетентності учнів профільної школи засобами фразеології та пареміології на уроках української мови та в позаурочний час передбачає використання спеціально розроблених вправ і завдань, у яких зроблено акцент на оволодінні культурними традиціями як засобом збереження, передачі та відтворення культурно-історичної спадщини свого народу. Такий підхід обрано задля формування в учнів емоційно-ціннісного ставлення до опанування загальною культурою, а також задля розкриття багатогранності української мови, дає відомості для здобувачів і здобувачок середньої освіти про роль мови у формуванні особистості.

Під час відбору освітнього й виховного контенту для уроків і позакласної роботи ми орієнтувалися на таке: 1) подолати фрагментарність у поданні пареміологічного матеріалу, а відтак забезпечити чіткість, компактність, системність навчального матеріалу; 2) розкрити перед учнями та ученицями систему універсальних загальнолюдських і національних цінностей культури, яка допоможе розбудувати свою поведінку та відносини з оточуючими людьми з орієнтацією на провідні норми культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Агеєнко Т. А. Організація сучасного освітнього процесу в аспекті формування загальнокультурної компетентності майбутніх педагогів. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2019. Вип. 25. С. 94.
2. Айзенбарт М. Сутність понять «компетентність» і «компетенція» в сучасній науковій парадигмі. *Молодь і ринок*. 2017. № 3 (146). С. 88–92.
3. Александрова В. Ф. *Фразеологічні ігри у позакласній роботі з української мови зі старшокласниками. Українська мова і література в школах України*. 2018. № 9. С. 61–63.
4. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. *Компетентнісний підхід в освіті: світовий досвід та українські перспективи* / за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : «К.І.С.», 2004. С. 47–52.
5. Білицька В. М. Порівняльний аналіз визначення культурної, загальнокультурної, соціокультурної, культурологічної, полікультурної та крос-культурної компетентності. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Педагогіка*. 2019. № 2. С. 77–86.
6. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Дидактико-методичні засади сучасного уроку української мови у старшій школі. *Гуманітарний вісник Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка*. Полтава : ПолтНТУ імені Юрія Кондратюка, 2017. № 1. С. 81–89.
7. Бондаренко Г. Л., Йовенко Л. І. Народний золотослів як засіб формування вчителя-філолога, народознавця для оновлюваної національної школи. Умань : УДПУ ім. П. Тичини, 2003. 47 с.
8. Бурко О. Модель методичної системи формування загальнокультурної компетентності студентів університету. *Освітологічний дискурс*. 2019. № 1–2. С. 189–201.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ–Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.

10. Венжинович Н. Українська біблійна фразеологія на тлі інших слов'янських і неслов'янських мов (на матеріалі словника «Лепта библейской мудрости» вісімнадцятьма мовами). *Науковий вісник Чернівецького університету. Романо-слов'янський дискурс*. 2019. Вип. 812. С. 24–29.
11. Ворон А. А., Солопенко В. А. Українська мова. Профільний рівень : підруч. для 10 кл. закл. загал. серед. освіти. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2018. 288 с.
12. Ворон А. А., Солопенко В. А. Українська мова. Профільний рівень : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2019. 272 с.
13. Головань М. С. Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду. *Вища освіта України*. 2008. № 3. С. 23–30.
14. Головань М. Компетенція та компетентність: порівняльний аналіз понять. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2011. № 8. С. 224–233.
15. Горошкіна О. М. Формування мовної особистості випускника профільної школи: лінгводидактичний аспект. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)* : зб. наук. праць. 2013. С. 181–186.
16. Гошовська О. Формування ключових компетентностей учнів на уроках української мови та літератури через мовленнєву діяльність. *Дивослово*. 2018. № 9. С. 7–9.
17. Греб М. М. Прикладні аспекти проектування змісту навчання лексикології та фразеології майбутніх учителів початкової школи. *ScienceRise*. 2015. № 1(1). С. 46–51.
18. Греб М. М. Теоретико-методичні засади навчання лексикографії та фразеології майбутніх учителів початкових класів : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02. Київ, 2017. 27 с.

19. Григоренко Т. В. Етнографічна лексика і фразеологія у складі української літературної мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Умань, 2005. 20 с.
20. Груба Т. Л. Сучасні підходи до формування мовної особистості учнів на уроках української мови (профільний рівень). *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2019. № 1 (64). С. 65–71.
21. Даниленко Л. І. Чеська пареміологія в генетичному, лінгвокогнітивному і дискурсивному висвітленні : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 440 с.
22. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti> (дата звернення : 16.05.2023).
23. Дика Н. М. Реалізація принципу наступності в процесі вивчення фразеології. *Педагогічний процес: теорія та практика*. 2006. Вип. 6. С. 37–41.
24. Діденко Н. Принципи організації позакласної роботи з української мови у процесі профільного навчання. *Педагогічний дискурс*. 2015. Вип. 18. С. 79–82.
25. Діденко Н. Генеза проблеми організації позакласної роботи з української мови у профільних філологічних класах як об'єкт теоретичного аналізу. *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології*, 2015. № 5 (49). С. 109–116.
26. Дубравська З. Р. Паремії як засіб пізнання системи мови. *Молодий вчений : наук. журнал*. Херсон : Гельветика. 2017. № 4 (3). С. 77–80.
27. Дуденко О. В. Номінативна та комунікативна природа українських паремій : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2002. 19 с.
28. Єрмоленко С. Методика навчання лексики та фразеології на засадах лінгводидактичного принципу наступності. *Науковий вісник*

Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка. 2016. № 2. С. 103–109.

29. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. Київ : Ленвіт, 2003. 273 с.

30. Закон України «Про освіту». 2017. № 38–39. 380 с. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 05.05.2023).

31. Здіховська Т. В. Фразеологія прозових творів Уласа Самчука та Богдана Лепкого : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2014. 200 с.

32. Калько В. В. Проблема дефініції паремії в сучасній лінгвістиці. *Мовознавчий вісник.* 2018. Вип. 24–25. С. 77–86.

33. Калько В. Українські паремії : семантика, синтактика, прагматика. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2019. 562 с.

34. Камінська В. В. Інноваційні форми роботи як засіб розвитку загальнокультурної компетентності педагогів. *Педагогічний пошук.* 2018. № 2. С. 26–30.

35. Караман С. Позакласна робота з української мови. *Українська література в загальноосвітній школі.* 2004. № 9. С. 45–47.

36. Князян М. О. Загальнокультурна компетентність майбутніх учителів як наукова проблема. *Педагогіка та психологія.* 2016. Вип. 55. С. 164–170.

37. Коваль В., Розгон В. Лінгво-методичні засади навчання фразеології в основній школі. *Проблеми підготовки сучасного вчителя.* 2010. № 2. С. 13–17.

38. Колоїз Ж. В. Прагматична орієнтація паремій у художньому тексті. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету* : зб. наук. праць / за ред. Ж. В. Колоїз. Кривий Ріг, 2013. Вип. 9 (2). С. 275–289.

39. Колоїз Ж. В., Малюга Н. М., Шарманова Н. М. Українська пареміологія : навч. посіб. / за ред. Ж. В. Колоїз. Кривий Ріг : ТО «ЦЕНТР-ПРИНТ», 2012. 349 с.

40. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи : колективна монографія / Н. М. Бібік, Л. С. Ващенко, О. І. Локшина та ін. ; за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : «К.І.С.», 2004. 112 с.
41. Космеда Т., Осіпова Т. Комунікативний кодекс українців у пареміях : тлумачний словник нового типу. Дрогобич : Коло, 2010. 270 с.
42. Красновська І. П. Теоретичне обґрунтування понять «компетенція» і «компетентність» у дослідженнях науковців (другої половини ХХ – початку ХХІ ст.). *Педагогічний альманах*. 2020. Вип. 45. С. 233–238.
43. Криський М., Мельничайко В. Виховний потенціал уроків української мови. *Українська мова та література*. 2017. № 21 / 22. С. 37–45.
44. Криський М. Позакласна робота з української мови як обов'язкова складова навчально-виховного процесу / М. Криський // *Українська мова і література*. – 2019. – №4. – С. 79-87. URL : <https://osvita.ua.com/2020/01/85919/> (Дата звернення: 05.06.2023).
45. Лейко С. В. Поняття «компетенція» та «компетентність»: теоретичний аналіз. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2013. Вип. 4. С. 128–135.
46. Лещенко Г. П. Компетентнісний підхід до вивчення фразеології в загальноосвітній школі. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2016. Вип 10. С. 108–112.
47. Лисиченко Л. А. До питання про місце фразеологічних одиниць комунікативного типу у фразеологічній системі. *Питання фразеології східнослов'янських мов*. Київ : Наукова думка, 1972. С. 44–45.
48. Мафтин Л., Шевчук К. Педагогічний потенціал українських народних паремій. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології* : наук. журнал. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2019. № 10 (94). С. 160–176.
49. Мельник С. А. Інтегрований урок як засіб формування загальнокультурної компетентності учнів основної школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09. Харків, 2010. 20 с.

50. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / заг. ред. М. І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2009. 400 с.
51. Молодиченко Н. А., Дем'яненко Т. А. Формування загальнокультурної компетентності студентів під час викладання іноземної мови. *Імідж сучасного педагога*. 2018. № 4. С. 68–71.
52. Морозова М. В. Генезис понять «компетенція» та «компетентність» у вітчизняних і зарубіжних психолого-педагогічних дослідженнях. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки*. 2020. № 5. С. 51–60.
53. Морозова О. Визначення поняття «компетентність»: зарубіжний та вітчизняний підхід. *Молодь і ринок*. 2019. № 8. С. 145–149.
54. Онкович Г. Фразеологія як національно культурний компонент українознавства. *Дивослово*. 1994. № 9. С. 12–16.
55. Осіпова Т. Ф. Етнічна ментальність у мові українських паремій. *Вивчаємо українську мову і літературу* : наук.-метод. журнал Харків : ТОВ «Вид. група «Основа», 2009. № 33 (181). С. 21–24.
56. Остапенко Н. І. Компетентнісний підхід до навчання української мови та його складники. *Українська мова і література в школі*. 2012. № 1. С. 51–53.
57. Паламар С. П., Бійчук Г. Л., Братко В. О., Логвіненко Н. М., Фасоля А. М., Тименко В. М., Шевченко З. О. Компетентнісний підхід до вивчення української літератури в основній школі : посіб. Київ : Сам, 2017. 113 с.
58. Пентилюк М. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : зб. статей. Київ : Ленвіт, 2011. 256 с.
59. Полежаєв Ю. Г. Фразеологія як об'єкт поліаспектного вивчення. *Нова філологія*. 2021. № 81 (2). С. 82–88.
60. Пометун О. І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*. Київ : К.І.С., 2004. С. 16–33.

61. Поскрипко Ю. А., Данченко О. Б. Компетенція і компетентність : консенсус. *Вчені записки Університету «КРОК». Серія : «Економіка»*. 2019. Вип. 3 (55). С. 117–127.
62. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. Українська мова: 10–11 класи. Профільний рівень / укл. Мацько Л. І., Груба Т. Л., Семенов О. М., Симоненко Т. В. (наказ МОН України № 1407 від 23.10.2017р.).
63. Проценко А. А., Кирієнко О. Г. Категорія «компетентність» у фокусі педагогічного дослідження. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2022. Вип. 39. 61–63.
64. Раковець О., Раковець С. Компетентність педагога як основа його професійної майстерності. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2021. № 1. С. 50–60.
65. Ручка А. О., Танчер В. В. Компетентність як чинник міжкультурної комунікації в глобалізованому світі. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2019. Вип. 3. С. 247–256.
66. Семенов О. М. Навчання української мови і літератури у вимірах ключових компетентностей : метод. посіб. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2023. 212 с.
67. Сизонов Д. Ю. Медійна фразеологія та категорія експресивності : стилістичні взаємозалежності. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2019. Вип. 38. С. 94–108.
68. Сизонов Д. Ю. Фразеологія як відбиття національної ідентичності в мас-медійних координатах. *Мовознавство*. 2019. № 6. С. 64–71.
69. Ситник О. П. Професійна компетентність вчителя. *Управління школою*. 2006. № 14. С. 2–9.
70. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. Київ : Наукова думка, 1973. 280 с.
71. Словник-довідник з української лінгводидактики : навч. посіб. / кол. авторів за ред. М. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2003. 320 с.

72. Соловець Л. Збагачення мовлення учнів фразеологізмами. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2003. № 4. С. 44–49.
73. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/04/15/VO.plan.2022-2032/Stratehiya.rozv.VO-23.02.22.pdf>
74. Сукаленко Т. М., Позднякова О. О. Компетентність і компетенція – ключові поняття компетентнісного підходу в сучасній освіті. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2018. Вип. 46. С. 164–168.
75. Сучасні тенденції методики навчання: мовно-літературна царина : колективна монографія / за заг. ред. проф. З. П. Бакум. Кривий Ріг : КДПУ, 2023. 251 с.
76. Титаренко В., Охріменко Л. Формування загальнокультурної компетентності майбутніх фахівців засобами українського костюма. *Витоки педагогічної майстерності. Серія : Педагогічні науки*. 2019. Вип. 24. С. 190–193.
77. Толочко С. В. Компетентність педагогів : порівняльна характеристика сучасного світового й вітчизняного досвіду. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки*. 2018. Вип. 82 (1). С. 186–194.
78. Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. Київ : Знання, 2007. 494 с.
79. Українська мова : Енциклопедія / ред. колегія : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. 3-є вид., зі змін. і доп. Київ : «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. 856 с.
80. Українська мова. Українська література : нові навчальні програми для 10–11 класів закладів загальної середньої освіти (рівень стандарту, профільний рівень) ; Методичні коментарі провідних науковців Інституту педагогіки НАПН України. Київ : УОВЦ «Оріон», 2018. 352 с.

81. Українська мова (профільний рівень) : підруч. для 10 кл. закл. загал. серед. освіти / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. Харків : Вид-во «Ранок», 2018. 272 с.
82. Українська мова (профільний рівень) : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 272 с.
83. Фенко М., Maciej Tadeusz Kułak. Фразеологія в концептуальній картині світу : синергетичні принципи. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2019. Вип. 48. С. 236–241.
84. Хомич Л. О., Султанова Л. Ю., Шахрай Т. О. Полікультурна освіта в контексті загальнокультурного розвитку особистості педагога : монографія. Кіровоград : Імекс – ЛТД, 2014. 212 с.
85. Цільмак О. М. Педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу : підруч. Одеса : ОДУВС, 2017. 124 с.
86. Цільмак О. М. Складові структури компетентностей. *Наука і освіта*. 2009. № 1/2. С. 128–134.
87. Шарманова Н. Формування міжкультурної компетентності як стратегічна візія професійної підготовки словесника. *Сучасні тенденції методики навчання: мовно-літературна царина* : колективна монографія / за заг. ред. проф. З. П. Бакум. Кривий Ріг : КДПУ, 2023. С. 34–71.
88. Шмирук Н. І. Роль інтерактивного навчання у формуванні освітніх компетентностей учнів Нової української школи. *Завучу. Усе для роботи*. 2020. № 23–24. С. 19–23.
89. Шостак Р. Поняття «компетентність» у науковій літературі. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 28 (4). С. 265–272.
90. Шпиталевська Г. Р. Загальнокультурна компетентність у контексті реалізації компетентнісного підходу. *Педагогічний дискурс* : зб. наук. праць 2012. Вип. 11. С. 351–354.

91. Шумілова І. Загальнокультурна компетентність педагога – важливий напрямок ідеї провідництва в освіті. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки.* 2018. Вип. 2. С. 208–215.

92. Янчук Н. В. Програма експериментального вивчення слова і фразеологізму в аспекті функційно-комунікативного вивчення мов. *Українська мова і література в школі.* 2004. № 3. С. 14–17.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Народ скаже – як зав’яже: українські народні прислів’я, приказки, загадки, скоромовки / упоряд. Н. Шумада. Київ : Веселка, 1973. 232 с.
2. Прислів’я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру. упоряд. М. М. Пазяк. Київ : Наук. думка, 1990. 528 с.
3. Російсько-український тлумачний словник паремій / Ж. В. Колоїз, З. П. Бакум, Л. А. Білоконенко, Т. І. Вавринюк, Н. М. Малюга, Н. М. Шарманова ; за ред. проф. Ж. В. Колоїз. Кривий Ріг : ФОП Маринченко С. В., 2016. 454 с.
4. Северенюк В. М. Тематичний словник популярних українських прислів’їв та приказок з коментарями. 3-тє Вид., доп. і переробл. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2014. 176 с.
5. Словник фразеологізмів української мови / уклад. В. М. Білоноженко та ін. Київ : Наукова думка, 2003. 1104 с.
6. Скарбниця народної мудрості / упоряд. Т. М. Панасенко. Харків : Фоліо, 2009. 286 с.
7. Українські приказки, прислів’я і таке інше / укл. М. Номис. Київ : Либідь, 1993. 768 с.
8. Українські прислів’я та приказки / за ред. С. Д. Зубкова, О. І. Дей, І. П. Березовського, Д. В. Павличко, П. І. Майбороди, С. Л. Коби. Київ : вид. художньої думки «Дніпро», 1984. 382 с.

ДОДАТОК А

КОНСПЕКТ УРОКУ

Тема: Фразеологізми, прислів'я і приказки, крилаті вислови української мови.

Мета: ознайомити здобувачів освіти з видами фразеологічних і пареміологічних одиниць, подати інформацію про відмінні риси між цими лінгвоодинацями; навчити розпізнавати фразеологізми й паремії, аналізувати їх значення; удосконалювати навички знаходити фраземи, прислів'я та приказки в текстах, знаходити відповідники з інших мов; розвивати комунікативні вміння правильно й доречно використовувати фраземи та паремії в мовленні; виховувати в учнів та учениць мовне чуття, увагу до слова, спостережливість, творче ставлення до роботи.

Клас: 10 (профільний рівень).

Тип уроку: засвоєння нового матеріалу та формування практичних умінь та навичок.

Обладнання: підручник, робочий зошит, фразеологічні та пареміологічні словники.

ХІД УРОКУ

- I. Організаційний момент
- II. Ознайомлення з темою та метою уроку
- III. Сприйняття й усвідомлення теоретичного матеріалу з теми у процесі практичної роботи

1. Творче спостереження з елементами аналізу фразеологічних і паремійних зворотів.

Прослухайте текст та з'ясуйте, чи є відмінності між поняттями *крилатий вислів, прислів'я, приказка, фразеологізм*.

Фразеологізмами називають усталені й стійкі за складом і структурою мовні одиниці, які можна відтворити з двох і більше слів.

Прислів'я – це загальні вирази корисного змісту, виражені реченнями, передають узагальнений соціальний досвід або формулюють моделі життя. Прислів'я – це стійкі вирази, що характеризуються лаконічною структурою і використанням образної виразності, але вони не формулюють конкретних шаблонів або правил.

Крилатий вираз – це повторюваний, влучний словесний вираз, який може встановити його джерело. До них відносяться висловлювання видатних політиків та істориків, цитати і твори письменників, висловлювання давньої літератури. **Виконання завдань разом з учителем, або в парах.**

Завдання 1. Прочитайте вирази, визначте до якої групи вони належать.

З двома з них складіть складне речення.

Ні пуху, ні пера. Киселем млинці помазані. Я не я і хата не моя. Побила б мене свята земля.

Завдання 2. Прочитайте речення, доповніть його прикладами паремій, які могли б проілюструвати основну думку наведених речень.

Любов до рідної землі – це запорука спокійного, щасливого життя.

Завдання 3. Прочитайте уривок з поеми Т. Шевченка «Княжна». Знайдіть у ньому паремію, визначте, яку функцію вона виконує в тексті. Наведіть приклади прислів'їв та приказок подібної тематики.

Завдання 4. Робота в парах. Прочитайте уважно пареміологічні одиниці, продовжте їх. З кількома пареміями складіть речення, які ілюстрували би ваш настрій.

Любов як перстень, ... (не має кінця)

Немилий світ буває, (як милого немає)

Хоч хліб з водою, аби (милий був з тобою)

Хто любить ревне, ... (жаліє певне)

Стара любов ... (не ржавіє, ані не кам'яніє)

Стара любов ... (довго пам'ятається)

Дай серцю волю – ... (заведе в неволю)

Не люби мене, коли я до церкви йду, ... (а люби мене, коли я коло печі стою)

Кров не вода, (а серце не камінь)

Ніхто так не догляне, ... (як вірна дружина)

Любиш мене убрану, ... (люби й неубрану)

Завдання 5. Проаналізуйте кілька пареміологічних одиниць з попереднього завдання за поданою схемою.

Схема аналізу паремій

1. Визначте, у якому значенні вживається паремійна одиниця.
2. У якому значенні цю мовну одиницю вжито в наведеному тексті.
3. Установіть особливості походження вислову (літературно-книжне, народне, античне / міфологічне тощо).
4. Поясніть символічне навантаження, метафоричність, образність паремії.
5. Надайте коментар щодо форми вираження (граматичні особливості, компонентний склад).

IV. Завершальний етап. Підсумки уроку. Повідомлення домашнього завдання.

V. Рефлексія.

Продовжте речення:

Сьогодні я навчився / навчилась ...

Найбільше мені сподобалось ...

Я запам'ятав / запам'ятала ...

КОНСПЕКТ УРОКУ

Тема: Джерела української фразеології та пареміології. Національна специфіка української фразеології.

Мета: поглибити знання учнів з фразеології та пареміології; сформувані вміння використовувати фразеологізми та паремії в мовленні; збагачувати й активізувати словниковий і фразеологічний запас учнів; покращувати здатність самостійного опрацювання та колективно; розвивати інтерес до вивчення рідної мови для виховання поваги до скарбниці національної мудрості.

Клас: 10 (профільний рівень).

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник, презентація, робочий зошит, роздатковий матеріал.

ХІД УРОКУ

*Найбільше і найдорожче добро кожного народу –
це його мова, та жива схованка людського духу,
його багата скарбниця, в яку народ складає
і своє давнє життя
і свої сподіванки, розум, досвід, почування
(Панас Мирний).*

I. Організаційний момент.

II. Ознайомлення з темою та метою уроку.

III. Сприйняття й усвідомлення теоретичного матеріалу з теми у процесі практичної роботи.

Вступне слово вчителя.

Мова наша співуча, милозвучна, наповнена музикою. Сьогодні на уроці ми спробуємо відчуті аромати та пахощі рідного слова.

Прочитайте епіграф до сьогоднішнього уроку. Розкрийте глибинний сенс вислову Панаса Мирного.

Творче спостереження над мовною організацією тексту.

Завдання 1. Прочитайте уривок з роману сучасного українського письменника Романа Іванчука «Мальви». Знайдіть у тексті паремійні одиниці, проаналізуйте їх.

Завдання 2. Прочитайте уривок з оповідання Бориса Антоненка-Давичовича «Там, де тіні забутих днів». Які емоції викликає у вас наведений фрагмент. Що символізує епіграф до авторського тексту? Відшукайте в тексті паремійні одиниці. Надайте їм характеристику.

Наведіть приклади паремій про козацьке життя. Наприклад:

Козак душа не вередлива – в пеклі не мерзне, в ополонці не пріє.

Без люльки, як без жінки.

Завдання 3. Розкрийте зміст поданих паремій. Дайте характеристику комунікативним ситуаціям, у яких можна використати подібний вислів.

Без жінки мужчина – як без хвоста скотина.

Жінка без мужа і жити не дужа.

Без чоловіка – то так, як без голови, є що їсти й пити, та нема з ким говорити.

Завдання 4. Які вам відомі джерела українських фразеологізмів і паремій? Розподіліть мовні одиниці відповідно до джерел походження.

І чужому навчайтесь, і свого не цурайтесь; дерево пізнання; берегти зіницю ока; виносити сміття з хати; вавилонське стовпотворіння.

IV. Завершальний етап. Підсумки уроку. Повідомлення домашнього завдання.

V. Рефлексія.

Продовжте речення:

Сьогодні я навчився / навчилась ...

Найбільше мені сподобалось ...

Я запам'ятав / запам'ятала ...

ВИХОВНИЙ ЗАХІД

До Дня козацтва та Дня захисника України

«Сила козаків у тому, щоб ми перемогли»

Мета: розвивати інтелектуальні здібності школярів; формувати інтерес до історичного минулого українського народу; виховувати моральні якості, почуття патріотизму, створювати святкову атмосферу в грі – змаганні.

Обладнання: плакати «Сила козаків у тому, щоб ми перемогли», «Козацькому роду нема переводу», українські символи, картки із завданнями, українські костюми, вітальні листівки.

Хід заходу

Слово вчителя: 1 жовтня – свято Покрови, День українського козацтва і День захисників і захисниць України. Основним завданням козаків була боротьба за волю народу.

Козаки – це вільні люди.

Козаки безстрашні всюди.

Козаки – борці за волю,

За народні щастя й долю.

Козак – це людина чесна і смілива

Найдорожче йому – Батьківщина!

Добрий день вам, люди добрі,

Щиро просимо вас в гості

Раді вас у нас вітати

Щастя і добра бажати.

Сьогодні свято, конкурс нині,

Сьогодні все козацтво тут

Хай в цьому залі радість лине

Козацькі ігри всіх нас ждуть.

Нехай знає рідна мати,

Вільна Україна:

Козаки ми ще маленькі –

Зате вірна зміна.

Степ широкий – то мій сват,

Сивий коник – то мій брат,

Душу й тіло ми положим

За нашу свободу

І покажем, що ми браття

Козацького роду.

Вчитель: Інтелектуальна хвилинка.

1. Що означає слово «козак»? З якої мови походить це слово?
2. Як називалися козацькі загони?
3. Як називалась козацька зачіска?
4. Яка головна козацька страва?
5. Як називалися човни козаків?

Учитель: пропоную зіграти в мовну гру-двобій «Запорізька Січ».

Завдання: продовжити прислів'я або приказку про козаків (кожна команда отримує по 3 прислів'я).

1. *Козацькому роду... (нема переводу).*
2. *Козача потилиця панам-ляхам... (не хилиться).*
3. *То не козак, що не думає... (отаманом бути).*
4. *Терти, козаче, (отаманом будеш).*
5. *Наш Луг – Батько, а Січ – Мати – от де ... (треба помирати)*
6. *Козак дружбу знає: в біді коня... (не покидає).*

Учень: Запорізька Січ і козацтво – це легендарне минуле українського народу. Це синонім слова «свобода», заснований на людській та національній гідності та таланті.

Учениця: З самого початку свого існування Україні доводилося боротися із зовнішніми і внутрішніми ворогами за свою територію і незалежність. Починаючи з Великого князівства Київського і до цього дня українцям

доводиться захищати свою землю зі зброєю в руках. Наша історія – це історія відважних людей, які століттями боролися за свою волю.

Учень: Хто такі козаки? Січових козаків зазвичай називають «святими витязями», оспіваними в сільських думах, піснях і легендах. Сповнені ентузіазму і хоробрості чоловіки стають героями.

Учениця: Як ви думаєте, чи є козаки серед нас, у наш час, у нашій Україні? Хто вони, ці герої сьогодення?

Учень: Пропонуємо створити листівки привітання для наших воїнів-захисників, які служать у ЗСУ і боронять нашу землю від ворога. Однак завдання полягає в тому, що листівка повинна містити невеликий текст, у якому неодмінно має бути прислів'я чи приказка про козака.

Учениця: Оберіть ту паремію, яка, на вашу думку, якнайкраще розкриє зміст вашого привітання.

Коли стелиться доріжка, козакові не до ліжка.

Козача потилиця панам не хилиться.

То не козак, що не думає отаманом бути.

Учень: А на моїй землі іде війна...

Стріляють танки і ревуть гармати...

Сповита горем, в чорному вбранні,

Сльозами вмилає не одна вже мати.

Найкращі з кращих падають від куль,

Грудьми своїми землю прикривають

Сумним набатом в селах і містах.

Учитель: Ми сподіваємося, що кожен з нас завжди відчував себе частиною нашої славної української держави. Саме ви є її сьогоденням і майбутнім, і саме ви творите долю своєї власної країни. Не забуваймо нашу рідну мову, дотримуємося звичаїв наших предків. Разом до перемоги!

Звучить пісня «Козацькому роду нема переводу».